

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra bohemistiky

MONIKA PITNEROVÁ

česká filologie – anglická filologie

LIMITY ABSTRAKCE: GENERATIVNÍ FONOLOGIE

PŘEKLAD ODBORNÉHO TEXTU S KOMENTÁŘEM –
VYBRANÉ KAPITOLY ZE ZAHRANIČNÍ ANGLICKY PSANÉ
LITERATURY: FONOLOGIE
LASS, ROGER: PHONOLOGY – AN INTRODUCTION TO BASIC
CONCEPTS.

The limits of abstraction: generative phonology

Annotated translation of a scientific text – selected chapters from the
foreign, English-language literature: phonology
Lass, Roger: Phonology – An Introduction to Basic Concepts.

Bakalářská práce

Vedoucí práce: PhDr. Petr Pořízka Ph.D.
Olomouc 2011

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, pouze s pomocí pramenů a literatury uvedených v bibliografii práce. Souhlasím s tím, aby tato práce byla využita ke studijním a pedagogickým účelům na Univerzitě Palackého v Olomouci.

V Olomouci 20. dubna 2011

Monika Pitnerová

Děkuji PhDr. Petru Pořízkovi, Ph.D., za odborné vedení bakalářské diplomové práce, za jeho ochotu při konzultacích a pomoc s výběrem literatury.

1. Úvod	4
1.2 Předmět a cíl práce	4
2. Teorie a zásady překladu.....	6
2.1 Překlad odborné terminologie a problémy s ním související	8
3. Generativní gramatika	12
3.1 Generativní fonologie	14
4. Překlad s komentářem	18
9. Limity abstrakce: generativní fonologie.....	18
9.1 Jádru koncepce: zprostředkovaný vztah.....	18
9.2 Abstraktní analýza: německá velární nazála:	21
9.3 „Abstraktní segmenty“ a absolutní neutralizace: maďarská vokálová harmonie	25
9.4 Několik argumentů proti abstraktním řešením	29
9.5 Ověřování abstraktních analýz: funkce vnějších důkazů	34
9.6 Omezování teorie	45
9.7 Abstrakce: několik závěrů	59
Poznámky a odkazy	60
Odkazy.....	64
5. Slovníčky:.....	67
5.1 Slovníček pojmů	67
5.2 Slovníček osob.....	74
6. Závěr	79
Anotace:	80
7. Použité prameny:	82

1. Úvod

Generativní fonologie vznikla v polovině 60. let jako součást přepracování a doplnění původní Chomského teorie generativní gramatiky. Přestože se tento původní koncept pozměnil, a Chomsky dokonce některá původní tvrzení vyvrátil, zůstal i nadále silně formalistickou teorií. V duchu formalismu tedy generativní teorie přistupuje i ke svým fonologickým zkoumáním.

Využití popisu některých alternací a jistého řazení pravidel, obzvláště potom v kombinaci s morfonologií, může být velmi užitečné při zpracovávání jazykových dat pro potřeby výpočetní techniky, např. strojové překlady, tvorbu programů, analýzy textů apod. Možnosti využití jsou jistě rozsáhlé a tímto krátkým ilustrativním výčtem nekončí. Je velmi pravděpodobné, že s rozvojem nových technologií bude potřeba „inteligentního“ strojového zpracování textů přibývat a budou kladeny vysoké nároky na jejich kvalitu a přesnost.

Generativní fonologie používá specifickou odbornou terminologii, přitom řada českých ekvivalentů prakticky neexistuje, nebo nejsou dostatečně ustáleny a zažity. V současné době není bohužel možné v české lingvistické literatuře nalézt jedinou komplexní monografii, která by se problematice generativní fonologie blíže věnovala.

1.2 Předmět a cíl práce

Cílem mojí práce je komentovaný překlad anglicky psané odborné literatury, konkrétně jde o kapitolu *The limits of abstraction: generative phonology* z knihy *Phonology – An Introduction to Basic Concepts* od Rogera Lasse. Text této části je věnován problematice generativní fonologie, která je v českém kontextu zkoumána velmi málo a studentům (zejména na úrovni bakalářského stupně studia) je prakticky cizí.

V úvodní části práce se věnuji obecné problematice překladu odborného textu a poznatky z teorie překladu uplatňuji při překládání zmíněného textu R. Lasse.

Jelikož předpokládám, že text může být využit ke studijním účelům, odpovídají i metody mé práce tomuto požadavku. Nicméně není v mých silách ani v možnostech rozsahu bakalářské práce plně vysvětlit všechny pojmy generativní gramatiky, potažmo generativní fonologie. Koncipuji tedy tuto práci jako stručný nástin této problematiky, který snad zaplní prázdná místa v české studijní literatuře.

Součástí práce je tedy úvod k základům teorie generativní gramatiky a podkapitola, ve které se věnuji historickému vývoji generativní fonologie, včetně popisu nejnovějších směrů a inovací, které vznikají v rámci této koncepce.

Překládaný text se potom soustřeďuje především na popis příkladů konkrétních analýz. Přestože se snažím některé pojmy vysvětlit, je nutné, aby čtenář znal alespoň základní fonetickou a nejlépe i fonologickou terminologii.

Abych se, pokud možno, co nejvíce vyhnula tříštění textu a odvádění čtenářovy pozornosti velkým množstvím poznámek, vkládám na závěr práce slovníček nejčastěji se vyskytujících termínů, které Lass buď vysvětluje v některé z předcházejících kapitol knihy, nebo předpokládá, že je čtenář zná. Některé z těchto pojmů totiž mohou, dle mého mínění, českému studentovi „odchovanému“ na strukturalismu působit těžkosti, proto je do slovníku zařazuji. Součástí práce je také slovníček osob, jde o jazykovědce, na které Lass odkazuje, popř. jejichž dílo jsem citovala. Většina z nich se zabývá generativní fonologií, domnívám se tedy, že pro zájemce o tuto problematiku je dobré alespoň stručně se seznámit i s nimi.

Součástí překladu je potom i výběr publikací a odborných článků, na něž Lass odkazuje převážně v poznámkách k jednotlivým kapitolám. Tyto odkazy na zahraniční literaturu nechávám v původním znění. Dle mého názoru mohou posloužit jako ucelená bibliografie pro případné zájemce o bližší seznámení se s generativní fonologií.

Také ponechávám autorovo původní značení nových, tj. v textu se poprvé vyskytujících termínů tučně, zajišťují lepší přehlednost.

2. Teorie a zásady překlada

Překladem zpravidla rozumíme převod textu z výchozího jazyka do jazyka cílového. Jiří Levý (1963) popsal tři hlavní fáze překladatelovy práce: (a) porozumění překládanému textu, (b) interpretace předkládaného textu a (c) přestylování textu. Zde je třeba přihlídnout k tomu, že Levý se zabýval především uměleckým překladem, s lehkou úpravou ale zajisté toto schéma můžeme aplikovat i na překlad textu odborného, kterým se zde chceme zabývat.

Pro potřeby porozumění textu je nezbytné dokonalé zvládnutí výchozího jazyka, což ovšem pokládáme za samozřejmé, ač ne vždy bývá i tato nejzákladnější podmínka překlada splněna. Pokud ale překladatel předloze porozuměl, může přistoupit ke druhé fázi procesu.

Při procesu interpretace odborného textu hraje zcela zásadní úlohu znalost problematiky v textu diskutované. Hanáková (1991, s. 88) k tomu píše: „Na rozdíl od překladatelské praxe v některých jiných zemích není u nás stále ještě pravidlem, že odborný text překládá jen ten, kdo získal příslušné vzdělání překladatelské a zároveň vystudoval obor, pro jehož potřeby překládá.“ Zaznívá zde tak jasný požadavek na rozsáhlé odborné znalosti překladatele. Nerozumíme tím pouze znalost termínů, ale především (např. při překlada textů týkajících se humanitních věd) znalost kultury, historického kontextu, to, zda-li překládané slovo (dle překladatelovy běžné jazykové zkušenosti neutrální) s sebou nese nějaké specifické významové konotace, které vyvstanou teprve v kontextu překlada, jde o různé metafory, atd. Jak dodává Knittlová (2010, s. 166): „[...] zejména [u] amerických vědců [se] objevuje tendence k vytváření svérázných metafor, které přinášejí do odborného stylu dokonce jistou míru expresivity [...]“ Je tedy zcela klíčové, aby překladatel vše správně vyhodnotil.

Třetí etapa, tj. přestylování, se značně liší s ohledem na text umělecký a odborný. Zatímco u uměleckého textu je stejně důležité zachovat jak obsahovou složku textu, tak i autorův styl, u překlada odborného se klade důraz zejména na účelnost. „Forma je u vědeckého stylu sekundární.“ (Knittlová, 2010, s. 159). Jde tak spíše o to, aby překladatel dodržel zásady odborného textu, které jsou typické pro určitou jazykovou kulturu.

Tím se dostáváme k samotné problematice charakteristiky odborného textu. Jak již bylo naznačeno, styl odborného textu anglického a českého se liší. Anglický odborný text často využívá již výše zmíněné metafory, řečnické otázky, vyzývá svého adresáta k zamyšlení se nad problémem, osobnost autora textu nezřídka přechází od odosobněného objektivního pohledu do popředí a vyjadřuje vlastní názor na danou problematiku (viz např. Roger Lass, 1989: podkap. 9.7). Domníváme se tedy, že by bylo možné tvrdit, že text anglického odborného stylu se svým adresátem komunikuje více než text odborného stylu českého.

Pro oba styly (tj. anglický i český) je ale primární obsah, s čímž souvisí hutnost projevu, gramatická uzavřenost, explicitnost, velké množství odborných termínů, atd. Je tedy naprosto nezbytné, aby forma neodváděla pozornost od obsahu sdělení. Dále je klíčové, aby věty i slova respektovaly logický pořádek a návaznost, za tímto účelem jsou často využívány podmínkové, časové, výsledkové a příčinné vztahy. V zájmu srozumitelnosti jsou texty často silně stereotypní, s velkým indexem opakování slov, což ovšem není považováno za vadu.

Díky rozdílné typologii jazyků, se překladatel často může potýkat s několika problémy různé povahy. Zaměříme se zde především na rozdíly mezi angličtinou a češtinou. Angličtina, jako převážně izolační jazyk, nemá ostře omezené hranice mezi slovními druhy, často ani mezi slovem a frází, popř. větou. Na rozdíl od češtiny tak může vytvářet sémanticky silně kondenzované pojmenovávací struktury, které jsou v češtině, jakožto flexivně-syntetickém jazyce, nemožné.

Jedná se např. o substantivní řady, klíčem k nim zpravidla bývá nalezení hlavy jmenné fráze, v jejíž premodifikační části jde nejčastěji o postupné konkretizování. Je vhodné ale zdůraznit, že tomu tak nemusí být vždy. Pokud se např. jedná o termín, může být za touto strukturou ukryto hned několik různých vztahů. Zde je tedy opět zcela zásadní překladatelova znalost problematiky, která jako jediná může tuto situaci úspěšně vyřešit.

Jelikož čeština tyto výše zmíněné struktury netvoří, musí překladatel vytvořit alternativu k této postupně rozvíjené deskripci. To se ostatně týká i polovětných vazeb, které čeština (na rozdíl např. od angličtiny, francouzštiny, němčiny, španělštiny, a dokonce i tak příbuzných jazyků jako je polština a ruština) nemá k dispozici. Překladatel tak často zvolí popisný způsob překladu,

např. místo anglického gerundia použije finitní sloveso, čímž vytvoří vedlejší větu, některé premodifikátory nahradí postmodifikací příslušného jména, popř. vazbou s předložkami, apod. Nezřídka se tak stává, že již velmi dlouhé anglické souvětí se rozšíří o několik dalších vedlejších vět, což může znesnadnit srozumitelnost textu.

Překladatel má ovšem k dispozici několik nástrojů, jak tuto situaci řešit. Např. může (často dokonce musí) přeskupit pořadí slov ve větě, popř. vět v souvětí, a někdy dokonce i celých větných celků. Může některé, dle jeho mínění, nejasné a v textu pouze implicitně naznačené problémy explicitně vysvětlit. Vždy je nejpodstatnější jasnost a jednoznačnost vyjádření. V odborném překladu nesmí dojít k ambiguitě, která by byla důsledkem špatné stylistické formulace. To souvisí s problémem, na který jako první poukázal Jakobson (Knittlová, 2010).

Jde o to, že cílový jazyk může mít ve svém gramatickém systému pojmovou kategorii navíc. Na rozdíl češtiny a angličtiny se jedná např. o vyjadřování gramatického rodu (v angličtině *teacher* : v češtině *učitel/učitelka*). Angličtina může rozdíl vyjádřit příslušnými lexikálními prostředky, čeština rozdíl vyjádřit musí. Přestože kategorii maskulina považujeme za bezpříznakovou, není vhodné jej používat ve všech kontextech. Např. není nezbytné přechylovat jméno lingvistky Victorie Fromkin(ové), je ale krajně nevhodné, ne-li přímo nemožné, používat maskulinum v přičestích slovesných tvarů, pokud je tato lingvistka subjektem příslušných predikátů.

Zvláštní kategorii, která způsobuje mnoho obtíží a na kterou se zaměřuje mnoho lingvistů i literárních vědců či teoretiků překladu (teorie překladu je, jak je patrné, značně interdisciplinární obor), tvoří překlad terminologie.

2.1 Překlad odborné terminologie a problémy s ním související

Ján Horecký (1978, s. 61) k překladu termínů píše toto: „[...] termíny sa zásadne nemajú prekladať, ale jednoducho substituovať. Ak je totiž istý vedný odbor dosť vyvinutý, má aj svoj systém pojmov a paralelne s tým aj systém

termínov (ktoré chápeme ako pojmenovanie pojmov). Je prirodzené, že systém pojmov je nadjazykový [...].“

Toto samozrejme platí pro případ, kdy výchozí i cílový jazyk obsahují pojmenování pro určitou stejnou mimojazykovou skutečnost. Ta může být v jednom z jazyků pojmenována víceslovným spojením, ve druhém jazyce potom jediným slovem. Překladatel tak skutečně vybere příslušná místa cizojazyčného textu a dosadí do nich ekvivalent, provádí pouhou substituci „kusu za kus“. Zde ale popisujeme ideální stav, který nenastává vždy.

Terminologické systémy různých vědních oborů totiž nejsou uzavřené a neměnné. S postupným poznáváním mimojazykové reality (popř. novými vynálezy, které se stávají novými objekty této mimojazykové reality) vyvstává potřeba tyto objekty pojmenovat. Rychlý rozvoj vědních oborů a vývoj nových disciplín tak s sebou často přináší nové termíny, které se mohou dokonce i v rámci výchozího jazyka teprve stabilizovat a s dalším rozvojem konkretizovat. Některá navržená pojmenování mohou během krátké doby zaniknout nebo se můžeme po čase setkat s jejich použitím v jiném smyslu (viz spory mezi českými literárními vědci o překladu anglických *story/plot* jako *příběh/zápletka* – některými (např. Hrabal) nejsou pokládány za dokonalé ekvivalenty k anglickým protějškům).

Toto se týká i situace, kdy jistý (např. filozofický, lingvistický atd.) přístup nebyl v rámci vědního oboru daného jazykového společenství pěstován. Uživatelé jazyka tak, přestože nejde o nejnovější vývojový poznatek, nemusí být nutně s pojmem obeznámeni. Jako příklad bychom mohli uvést rozdílné filozofické směry (např. asijské vs. evropské), evropský strukturalismus vs. americký generativismus u nás, který u nás, atd. Překladatel tak nutně musí začít překládat, protože substituce jednoduše není možná.

Překladatel může zvolit několik různých postupů. Nejčastěji se jedná o přejímky, kalky a převod pojmu jeho popsáním.

K přejímání slov dochází nejčastěji, pokud byl termín výchozího jazyka inspirován některým z klasických jazyků, které stále ještě obecně pokládáme za rezervoár odborných termínů, přestože v poslední době dochází k odklonu od této praxe (Knittlová, 2010). Termín je pak do cílového jazyka zpravidla transkribován (popř. transliterován), adaptuje se tak na pravopisný a fonologický

systém cílového jazyka. Knittlová (2010, s. 164) shrnuje: „Téměř absolutních ekvivalentů lze dosáhnout u termínů vytvořených z řeckých a latinských základů [...]“

Dnešní lingua franca vědy je ovšem angličtina, z čehož plyne fakt, že velké množství dnešních pojmenování či termínů se musí překládat právě z ní. „Studie v časopise *American Speech* věnovaná tvorbě nových vědeckých termínů dokládá statisticky zpracovanými výsledky, že současní vědci se při tvoření nových termínů odklánějí od tradiční zásobárny klasických jazyků a plně a často vynalézavě využívají jiných, převážně domácích zdrojů.“ (Knittlová, 2010, s. 164). Čeština dnes již bez problémů přejímá jednoslovná pojmenování jako je např. *hardware*, *kvark*, *spekl*, atd. (Knittlová, 2010). Problém přichází až se sémanticky kondenzovanými pojmenovávacími strukturami, které lze zpravidla velice obtížně prostě přebrat do cílového jazyka, v textu jsou špatně operovatelné a jen těžce adaptovatelné na např. český deklinační systém.

Další problémovou skupinou slov, se kterou musí překladatel nezbytně počítat, jsou tzv. faux amis. Jde o slova, která se vyskytují ve výchozím i cílovém jazyce a na první pohled působí podobně. Mají ovšem často odlišný význam. Např. tyto dvojice: *aktuální* : *actual* (*aktuální* bychom do angličtiny přeložili jako *current*, *topical*; zatímco *actual* v češtině znamená *skutečný*); *eventuální* (anglicky *possible*) : *eventual* (česky *konečný*); atd. (Peprník, 2006).

Tím se tedy dostáváme k potřebě skutečně překládat. Jednou z možností jsou doslovné překlady, tj. kalky. Např. anglický lingvistický termín *head of a phrase* se doslova překládá jako *hlava fráze* zhruba od 70. let (Veselovská, 2000), dále např. *potflower* : *hrnková květina*, atd. Někdy ovšem tyto kalky mohou v českém terminologickém systému působit přinejmenším podivně. „Čeština není tak přístupná metaforám okamžitého nápadu, které prosloví případně významná osobnost na oficiálním fóru a hned nato se objeví v literatuře, zpočátku třeba ještě v uvozovkách, ale později už jako přijatý termín.“ (Knittlová, 2010, s. 166). Setkáváme se tak s termíny typu *půvabný kvark* (Knittlová, 2010), které tvoří jakousi odchylku v českém systému.

Jiným možným postupem je zvolit popisný překlad. Nejde o ideální řešení, protože se zpravidla z anglického termínu o maximální délce několika slov v češtině stává premodifikovaná i postmodifikovaná struktura se jmennými tvary

sloves a v textu poněkud obtížně operovatelná. Ovšem jak píše Knittlová (2010, s. 17): „Prvořadým cílem je zachovat identitu významu, nikoliv identitu formy.“ Navíc je vysoce pravděpodobné, že na tento nově vzniklý termín budou působit jazykové tendence k ekonomičnosti a může dojít k postupnému zkrácení struktury termínu, snad až ke konečné univerbizaci, která je obzvlášť v případě termínu velice žádoucí.

Zcela opačnou situací k neexistenci termínu v cílovém jazyce je ta, kdy existuje několik termínů v cílovém jazyce. Na překladateli potom je, aby jeden vybral. Musíme zde poznamenat, že se nejedná o případy synonym typu substantivum a podstatné jméno apod., ale o kontextově podmíněné užití termínů. Hanáková toto popisuje ve své studii (1991) na příkladech překladu české geologické terminologie do francouzštiny. Např. *vodní zdroje – ressources hydrauliques*, ale ve spojení *nemírné používání vodních zdrojů – abus hydrologique*, atd.

Překladatel musí pravidelně aktualizovat svou zásobu odborných termínů, musí sledovat vývoj v daném vědeckém oboru a v případě nejasností být v kontaktu s jinými odborníky, kteří jsou schopni s ním problémy konzultovat.

Zhruba od 70. let se v teorii překladu uplatňuje tzv. holistický přístup. Překladatel tak ve své práci nenahlíží na text pouze z hlediska jazykové stránky a odborné problematiky, která se v textu diskutuje, ale zohledňuje i to, k jakým účelům má přeložený text sloužit a komu je primárně určen, bude-li se jednat o výukový materiál, nebo bude jeho adresátem úzká skupina vědců s rozsáhlými znalostmi dané problematiky, atd. Překladatelská práce je tak velice komplexní a vyžaduje nejen jazykové schopnosti, ale i další vědomosti.

3. Generativní gramatika

V roce 1957 americký lingvista židovského původu Avram Noam Chomsky vydal knihu, která znamenala převrat v lingvistice 20. století. Jednalo se o dílo *Syntactic Structures* (v češtině *Syntaktické struktury* vyšly roku 1966).

Teorie, které se zde objevily a které způsobily takový obrat v pohledu na jazyk (a ostatně i na jiné vědní obory, např. psychologii) Chomsky popsal, aniž by ovšem vzbudil takový ohlas, již ve svých ranějších pracích. Ve své bakalářské práci se zabýval zkoumáním jistých hebrejských morfonologických alternací, tento výzkum potom rozšířil i ve své magisterské práci, jednalo se tak o jeho první podstatné přispění k vývoji generativní gramatiky. Již zde totiž představil mnoho nástrojů, které se později ukázaly jako velice významné, šlo především o abstraktní hloubkové syntaktické a fonologické tvary a uspořádaná pravidla, díky nimž se derivují povrchové tvary z hloubkových.

V roce 1955 dokončil (opět bez odezvy odborné jazykovědné veřejnosti) rozsáhlé dílo *The logical structure of linguistic theory*, zde položil formální základy ucelené lingvistické struktury, rozvíjel zde pojmy a teorie, které se měly po několik příštích desetiletí stát hlavním koncepcí teoretické jazykovědy. *The logical structure of linguistic theory* vyšly až o dvacet let později, a ne celé. Nicméně myšlenky v nich obsažené se staly základem pro již výše zmíněné *Syntaktické struktury*.

Do té doby převažoval především v otázkách jazykové akvizice behavioristický model. Jeho zastánci se nedomnívali, že by se člověk mohl rodit jakkoliv jazykově „předprogramován“, dítě tak musí učit jazyk dospělí v jeho okolí podle schématu „stimul vyvolává reakci“. Chomsky se ale domníval, že, stejně jako jsou některé jiné činnosti mozku nevědomé a reflexivní, jsou i jazykové znalosti podvědomé a abstraktní. Otevřel tak cestu pro kognitivní vědy a částečně spojil psychologii s přírodními vědami.

Chomsky prosazoval teorii univerzální gramatiky, ta tvrdí, že děti se rodí „předprogramované“ souborem univerzálních jazykových znalostí, které se projeví, jakmile je dítě vystaveno specifickým jazykovým údajům. Dítě tedy jazyk nenapodobuje, nýbrž si vytváří vlastní gramatická pravidla.

Tuto teorii podporuje hned několik argumentů. Přestože nikdo dítěti neposkytuje explicitní informace o tom, jak gramatika příslušného jazyka

„vypadá“, je dítě schopno ji perfektně ovládnout. Ačkoliv se velice liší podmínky, za jakých u jednotlivých dětí akvizice probíhá, a liší se i údaje, jakým je dítě vystaveno, zdá se, že se u všech dětí objevují velice podobné stupně jazykového vývoje a všechny děti se jazyk naučí. Dítě navíc rozhodně není vystaveno všem možným větným vzorcům a slovním spojením, i tak je ale schopno je tvořit. Pro tvorbu vlastní gramatiky také hovoří fakt, že děti často dělají chyby, které u dospělých nenalezneme. Kdyby tedy pouze napodobovaly, neobjevili bychom např. přehnané zobecňování některých pravidel jazyka, apod.

Ovšem podle Chomského se i tyto abstraktní a podvědomé znalosti jazyka mohou přenést na vědomou úroveň, jestliže budeme pozorně zkoumat mluvěcího projevy, tj. jeho užívání těchto znalostí. Vytvořil tak dichotomii kompetence a performance, jakožto „základní metodologický prostředek jazykovědného výzkumu.“ (Černý, 1996, s. 227). Kompetencí rozumíme jazykový systém, který má mluvčí k dispozici, jeho znalost konkrétního jazyka, ta je, dle Chomského, tvůrčí schopností, mluvčí může vytvářet – generovat z omezeného množství jednotek a pravidel neomezený počet vět. Naproti tomu stojí performance jako úhrn konkrétních promluv konkrétního mluvěcího, je ovlivněna i mimojazykovými faktory, a není tudíž nikdy tak dokonalá jako kompetence.

Další výraznou součástí teorie generativní gramatiky je rozlišení dvou základních úrovní – hloubkové a povrchové struktury. Hloubková struktura zprostředkovává sémantické vlastnosti věty, jde o abstraktní úroveň organizace struktury, kde jsou přítomny všechny elementy, které podmiňují interpretaci dané struktury. Např. věty *Jan zabil Marii.* a *Marie byla zabita Janem.* by se v tradiční gramatice nazývaly větou aktivní a pasivní. Je však patrné, že spolu silně souvisejí, jsou prakticky identické, alespoň na hlubší úrovni, která obsahuje základní komponenty sdílené oběma větami. To, co je rozdílné, je pouze povrchové uspořádání těchto komponentů. Úrovně tedy představují rozdíl mezi významem věty a formálním uspořádáním věty.

Rozlišení na hloubkovou a povrchovou rovinu je velmi podstatné, Chomsky totiž díky němu zavádí transformační složku, která slouží k převodu tvarů z hloubkové struktury do struktury povrchové. V sedmdesátých letech se důraz přenesl hlavně na pokus ustanovit soubor transformací, které se využívají k derivování různých syntaktických vzorců daného jazyka. Předpokládalo se totiž, že zatímco počet vět jazyka je potenciálně nekonečný, počet transformací by mohl

být zredukován na určitý (a konečný) soubor. První seznam obsahoval transformace pro pasivizaci a tvoření doplňovacích otázek. Záhy se ale zjistilo, že transformací existuje mnohem více, a není možné je vyjmenovat.

V osmdesátých letech potom dochází k obratu v teorii a vývoji celého modelu. Zatímco je totiž počet možných jazykových vzorců nekonečný, počet jejich omezení je nízký. Důraz se tak přesouvá na vymezování nemožných struktur. Tím se také otevírá cesta od zkoumání vlastností jednotlivých jazyků k výzkumu univerzálních aspektů jazyka.

V devadesátých letech se model znovu obměňuje. Objevuje se tzv. teorie optimality, která nahrazuje pojem „pravidlo“ pojmem „omezení“. Tato omezení jsou univerzální a platná pro všechny jazyky. Jednotlivé gramatiky se ale liší v tom, které omezení má „vyšší pozici“. Některá omezení jsou tedy potlačena jinými s vyšší „váhou“ a naopak.

Generativní a transformační mluvnice má i dnes značný vliv nejen ve Spojených státech, ale i v dalších zemích. Přestože se její model často mění, hlavní principy zůstávají zachovány, jde např. o základní pojetí hloubkové struktury, tvrzení, že jazyk je specifickou lidskou vlastností, která je lidem vrozená, atd. Toto asi nejlépe shrnuje Veselovská (2002, s. 274): „Jedním z rysů chomskyánské generativní gramatiky je skutečnost, že každých pět až deset let provádí proklamativně i de facto zásadní změnu vlastního teoretického modelu, přičemž spolu se změnou názvu mění i užívanou terminologii a preferované okruhy studia. Řada lingvistů považuje časté změny za důkaz koncepční nesprávnosti tohoto modelu jazyka. Já věřím, že lingvistika je přírodní věda, proměny vědeckého modelu jsou nutným důsledkem jeho vývoje, a pouze vývoj je důkazem životaschopnosti.“

3.1 Generativní fonologie

Po vydání *Syntaktických struktur* byl Chomsky některými kritizován za přílišnou formálnost své teorie. Tuto kritiku ovšem přijal a svou teorii doplnil o sémantickou složku, především však prohloubil složku fonologickou.

Roku 1968 vyšlo dílo *The sound pattern of English (SPE)*, na kterém Chomsky spolupracoval s Morrisem Halleem. Tato kniha de facto položila základy generativní fonologie. Jak jsme již uvedli výše, modely generativní mluvnice se mění a ani její fonologická část není výjimkou, pro tuto původní verzi se vžil název „fonologie SPE“, která je považována za fonologickou složku generativního modelu jazyka.

Jde o model založený na pojmech „pravidlo“ a „reprezentace“. Pravidla se aplikují na hloubkové reprezentace za účelem derivace těchto reprezentací z hloubkové na povrchovou rovinu. Hlavním cílem tedy bylo nalézt a popsat pravidla, která převádějí fonologické reprezentace na fonetické a rozvinout obecnou teorii o jejich tvarech a podstatě. Základem generativního přístupu je potom požadavek na jednoduchost a přesné formulace.

SPE poskytla první systematický výklad generativní fonologie a byla obecně považována za velký teoretický pokrok. Kromě detailního popisu fonologie angličtiny poskytla i výklad o fonologii jakožto součásti lingvistické teorie a její interakci se syntaktickou složkou.

Generativní postupy, v nichž jsou systematické alternace derivovány ze společného hloubkového tvaru pomocí souboru uspořádaných pravidel, byly úspěšně aplikovány např. na ruštinu, japonštinu, francouzštinu, španělštinu, atd. Většinu těchto popisů zpracovali Halleovi a Chomského studenti. Toto velké množství podrobných analýz odhalilo několik problémů a otázek, z nichž některé nebyly vyřešeny dodnes.

SPE model považuje výpověď za řetězec rysů, který přerušují různé symboly, jež značí kmen, morfémy, slova, atd. Přestože byla o slabikách v SPE zmínka, v teorii jako celku nemá pojem „slabika“ žádný formální statut. Pike, Kuryłowicz a Selkirková tedy tuto mezeru doplnili. Slabiku popsali jako prvek s vlastní vnitřní strukturou, která uspořádává jednotlivé fonémy.

Toto doplnění s sebou přineslo lepší popis suprasegmentální roviny řeči a možnost aplikace generativního přístupu na některé další např. africké tónové jazyky, či podrobnější analýzy přízvuku.

V polovině osmdesátých let G. N. Clements popsal rysy jako organizovanou hierarchickou strukturu. Jisté rysy totiž představují „pododlišnosti“ v rámci třídy jiných rysů a nerozdělují všechny hlásky např. na dvě

části podobně jako rys [\pm konsonantnost]. Navíc jsou některé rysy relevantní jen pro určité typy fonémů, např. v češtině [\pm vibrantnost] jen pro vibranty, atd.

Od 19. století lingvisté dělili fonologická pravidla do dvou velkých tříd, které Kenstowicz (*In Generative Phonology*) popisuje jako „anglické měkčení veláry“ (např. electric ~ electric-ity) a „flapping“ (např. write ~ wri[r]er). Zatímco pravidla prvního typu obsahují výjimky, nahrazují kontrastivní segmenty a obvykle se aplikují přes hranice morfémů, pravidla druhého typu se zdají být automatická a mohou se aplikovat i uvnitř morfémů. V letech 1982 a 1985 Kiparsky publikoval dvě studie, ve kterých představil gramatický model, jenž toto dosud neformální dělení formalizoval. Založil tak tzv. lexikální fonologii, známou také jako lexikální morfologii. Jde o interakci mezi fonologií a morfologií, tento model předpokládá rozdílné úrovně (straty) slovtvorby, na něž se aplikují různá fonologická pravidla a omezení.

Od 90. let se i ve fonologické složce uplatňuje teorie optimality a s ní související odklon od pravidel k omezování univerzální gramatiky. Během své rané fáze se teorie optimality soustředovala především na prozodickou fonologii, v jejímž rámci přispěla k mnoha novým poznatkům.

Formalistické teorie založené na omezování otevřely řadu faktorů, které je třeba zahrnout do nových modelů týkajících se fonetických/fonologických zkoumání. Navíc vyvstala diskuze ohledně fonetických základů fonologické struktury a obecnější debata o vztahu mezi fonetikou a fonologií vůbec.

Ke konci devadesátých let se začala rozvíjet laboratorní fonologie, která přijímá experimentální přístupy. Subjektům jsou zadávány různé úkoly, např. naučit se umělý jazyk, rozlišování mezi různými podněty a přednes jazykolamů.

Generativní fonologové obračejí svou pozornost na témata, která byla během klasického období nedostatečně prostudována nebo zcela ignorována. Jde např. o nezájem o otázky frekvence, nejnovější výzkumy dokládají, že mluvčí má ve svém slovníku uloženou znalost výskytu jednotlivých vzorců, tj. má představu o tom, kolik např. znělých obstruentů podléhá alternaci, apod.

Na počátku 21. století byla pozornost opět obrácena ke kontrastu. (Kenstowicz, *In Generative Phonology*). Flemming vytvořil model inventáře vokálů, ve kterém soupeří různá omezení, která vyrovnávají artikulační úsilí a

maximalizují počet kontrastů v rámci fonetické roviny, čímž se zachovává dostatečná fonetická vzdálenost mezi jednotlivými elementy.

Je tedy patrné, že i přes odmítání teorie generativní fonologie má tato koncepce, ač v upravené a doplněné podobě, stále velmi silný vliv na mnohá lingvistická zkoumání.

4. Překlad s komentářem

9. Limity abstrakce: generativní fonologie

9.1 Jádru koncepce: zprostředkovaný vztah

V této kapitole se budeme zabývat „teoretičtějšími“ otázkami než jsou ty, jimž jsme se věnovali dosud (tj. v kap. 5–8¹) – od fenoménu, který bychom (preteoreticky) mohli popsat jako „to, co se vyskytuje“, k očividně hlubším otázkám teoretické interpretace. Zaměříme se na nepozorovatelné jednotky: jednotky, jejichž existence a povaha jsou zjistitelné pouze podle stop, které zanechávají, nebo jež jsou odvoditelné jen díky složitému postupu dokazování.

Klademe důraz na elementární spor o povaze fonologických reprezentací a dále pak o vlastnostech systému pravidel, které je spojují s fonetikou. A to nás opět přivádí k ústřední otázce: Co patří do fonologie? Čím přesně se fonologie zabývá a kde leží hranice, které ji oddělují od ostatních lingvistických plánů?

Tyto otázky (vyplývající již z naší diskuze o bloomfieldovských morfonologických procesech a podmínce jediného výchozího hloubkového tvaru², podkap. 4.3–4.6³) můžeme nyní formulovat přesněji: Jak velké odlišnosti reprezentantů („hloubkové“) fonologické struktury od těch náležející k („povrchové“) fonetické struktuře bychom měli připustit? A do jaké míry (pokud vůbec) by měly morfonémy spíše než alofony určovat model fonologického popisu? Tyto otázky jsou důležité zejména s přihlédnutím ke specifikaci výchozích hloubkových tvarů⁴, segmentů, které se v nich mohou objevovat a délce, ucelenosti a uspořádanosti řetězců pravidel, které spojují fonologii s fonetikou. Jaké segmenty, morfémové tvary atd. jazyk „skutečně má“ (viz podkap. 7.5., 7.7⁵) a kde se objevují?

¹ Jedná se o kapitoly „*Ultimate constituents*“, 1: *binary features*; „*Ultimate constituents*“, 2: *non-binary features and internal segment structure*; *Phonological systems*; *Phonological processes*.

² V orig. unique underlier condition (UUC).

³ Jedná se o podkapitoly *Process morphophonemics: Bloomfield*; *The Unique Underlier Condition*; *The UUC and the Latin consonant-stems*; *Summary: implications of underlying forms and processes*.

⁴ V orig. underlying forms.

⁵ Jedná se o podkapitoly *System typology, 1: vowel systems*; *What phonemes does a language „have“? revisited*.

Tyto problémy, přestože jsou implicitně přítomné ve všech fonologických teoriích zaměřených na „procesy“ (process phonology), byly nejlépe zpracovány právě v rámci teorie, která se rozvíjí přibližně během posledních dvaceti let ve spojení s transformační gramatikou: tzv. **generativní fonologie** (GF). Přestože se nedá hovořit o zcela jednotném pojetí, je to spíše stále se vyvíjející soubor přístupů, mají všechna její odvětví dost společného na to, abychom mohli používat pojem GF jako zatřešující termín.

Původně byla GF vytvořena jako fonologický aspekt gramatické teorie, která měla být jednotná, nebo-li „integrovaná“, a jejíž syntaktická stránka byla poprvé představena Noamem Chomskym v jeho díle *Syntaktické struktury* (1957). Základy GF nicméně vycházely ze dvou prvků, které obsahovaly již starší teorie, a to teorie binárních rysů (původně jakobsonovská, později artikulační) a neobloomfieldovská morfofonemika zaměřená na procesy (process morphophonemics), která s sebou navíc nesla velice výraznou formu podmínky jediného výchozího hloubkového tvaru. Jinými slovy, GF je v podstatě teorií morfonologické struktury, s fonetikou jako svým „posledním stupněm“, jak ostatně uvidíme.

Nebudeme ale zacházet do velkých odborných detailů, je zde mnoho publikací, které tuto teorii zpracovávají jako celek (viz poznámky), navíc některé sporné body, jež jsou stále ještě předmětem diskuze zanikají, nebo jistě brzy zaniknou. Raději se budeme zabývat základními problémy, za jejichž objasnění vděčíme právě diskusím, které se soustředily kolem GF.

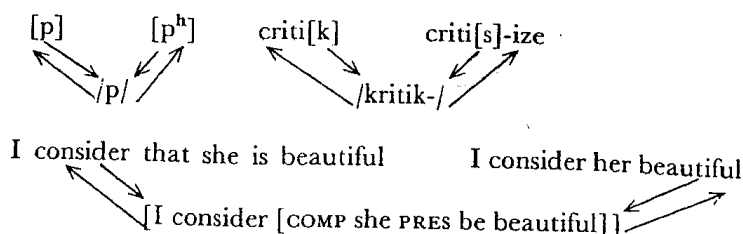
Ústřední koncepcí GF (a transformační gramatiky vůbec) je **zprostředkovaný vztah** (mediated relation): povrchové exponenty jazykových jednotek přináležejících hloubkové struktuře spolu nejsou navzájem propojené přímo, ale přes společné výchozí (základové) jednotky⁶, neboli, jak je nazýváme, přes **zprostředkovatele** (mediators). Jde o soubor tvarů, které jsou (na jakémkoliv základě) propojené a jejichž propojenost je vyjádřena **společným původem** – ne popsáním pravidel mezi jednotlivými tvary samotnými. Úkolem jazykovědce je potom najít tyto zprostředkovatele a pravidla, která je propojují až k povrchovým tvarům.

⁶ V orig. underliers.

Syntaktické pádové paradigma je transformační vztah, jež předpokládáme mezi členy **parafrázovatelné skupiny** (paraphrase class): souboru významově synonymních vět lišících se nepatrně v lexikálním materiálu nebo v slovosledu, apod. Vezměme si tyto věty (a) *I consider that she is beautiful*, (b) *I consider her to be beautiful*, (c) *I consider her beautiful*.⁷ Transformační gramatika říká, že jejich synonymie i strukturní odlišnosti mohou být vyjádřeny nikoli tak, že budeme považovat jednu povrchovou větu za „základní“ a ostatní za „odvozené“, ale tak, že všechny odvodíme z nějakého „abstraktního“ zdroje, který „šifruje“ – tj. obsahuje všechny relevantní vztahy. Řekněme, že by to mohlo vypadat nějak takto: [I consider [COMP she PRES be beautiful]]: potom (a) zahrnuje připojení *that* do komplementizérového⁸ uzlu, (b) „vyzvedá“ *she* do pozice objektu v hlavní větě a zahrnuje neutralizaci času, atd; a věta (c) je až na odstranění *be* totožná s (b) (přesné detaily jsou nepodstatné).

Principy zprostředkování platí stejně pro alofony, morfonémy a syntaktický popis.

Obr. 9.1:

Povrchové formy jakéhokoliv paradigmatu (fonetického, morfonologického, syntaktického) nejsou spojeny spolu navzájem, ale vždy pomocí „třetí strany“. Alternace tak odrážejí „hlubší“ jednotky a všechny gramatické složky si po formální stránce odpovídají.

Na první pohled dobrá pozice. Pokud to ale přeneseme do velmi dynamické teorie, povolíme (volné) uspořádání pravidel a potenciálně neomezené využití mutačních pravidel, vytváří se vážný a zajímavý problém.

⁷ Př. (a) Myslím, že ona je krásná. (b) Považuji ji za krásnou. (c) Je krásná, myslím.

⁸ V orig. „complementizer“. Pojem generativní gramatiky, který znamená přibližně to, co v tradiční gramatice rozumíme pojmem podřadný spojovací výraz. Např. *that* je v angličtině nazýváno komplementizér.

Na úvod můžeme z ostatní literatury věnované této problematice explicitně abstrahovat často implicitní předpoklady, které při práci se standardní GF fungují jako vodítka. Základní snahou je minimalizovat nepravidelnosti⁹. Toho lze dosáhnout několika způsoby. Nejvýznamnější jsou tyto:

(i) *Obecnost a užitečnost*. Nejlepší pravidla jsou ta, která odvedou nejvíce práce, tj. je možné je uplatnit na největší počet tvarů. „Pravidelnost“ je cílem: odstraňme nepravidelnosti všude, kde je to možné, učiňme je pouze „zdánlivými“ (podkap. 4.5¹⁰). Tedy aby bylo možno z pravidel získat největší užitek (což je druhá stránka minimalizace nepravidelností), je přípustné pozměnit základové (výchozí) hloubkové tvary – často zcela neočekávanými způsoby – tím dosáhneme toho, že obecné pravidlo bude ještě obecnější (podkap. 9.3–9.4).

(ii) *Nadřazenost pravidla*. Protože chceme co nejvíce alternací a (zdánlivých) nepravidelností co nejvíce zpravidelnit, měli bychom ze společných základových hloubkových tvarů a obecných pravidel odvodit vše, co můžeme. To znamená: vyhněme se idiosynkratickému značení lexikálních jednotek a odsuňme lexikum až úplně na konec, dejme přednost fonologické podmíněnosti před morfosyntaktickou. Toto můžeme pokládat za předpis: minimalizujme jednotky, maximalizujme komutace. Vlastně necháme na tvary volně působit pravidla (podkap. 4.5¹¹), která stejně potřebujeme. Tato pravidla pak odvedou svou práci.

Pokusíme se znázornit principy tohoto postupu a problémy, které vyvolávají na dvou příkladech.

9.2 Abstraktní analýza: německá velární nazála:

V podkapitole 4.5¹² jsme se již zabývali „abstraktní analýzou“ generativněfonologického typu (aniž bychom ji tak ovšem nazývali) v souvislosti s latinskými konsonantickými kořeny. Ovšem abstraktní analýza, na kterou se zaměříme zde, přestože je podobná té předchozí, se soustřeďuje na trochu odlišné pracovní metody a systémy analýzy.

⁹ V originále „suppletion“. Anglický termín *suppletion* popisuje paradigmatickou skupinu slov, v níž jeden nebo několik členů nemá společný slovní původ. Jsou odvozeny od nepřibuzných základů. Např. česká adjektiva *dobrý/špatný* a jejich komparativy, superlativy (*nejlepší/(nej)horší*; deklinace slovesa *být*, atd. Tyto tvary bývají označovány jako nepravidelné.

¹⁰ Jedná se o podkapitolu *The UUC and the Latin consonant-stems*.

¹¹ Jedná se o podkapitolu *The UUC and the Latin consonant-stems*.

¹² Jedná se o podkapitolu *The UUC and the Latin consonant-stems*.

Podívejme se na distribuci [m n ŋ] ve standardní němčině:

Obr. 9.2:

#__	V_V	__Obs	Vr__#	Vl__#	__#
m	m	m	m	m	m
n	n	n	n	n	n
--	ŋ	ŋ	--	--	ŋ

Kromě toho, že se [ŋ] nevyskytuje na začátku slov a ve spojení s likvidami, nepozorujeme nic zvláštního. Všechny tři nazály se navíc jeví jako fonemické: [ram] „beran“ vs. [ran] „běžet“ vs. [raŋ] „pokroucený.“ Jedna zvláštnost tu ale přece jen je: zatímco spojení [ŋk] je naprosto běžné, [ŋg] je, s výjimkou přejímek, prakticky nedoložené ([taŋgo] „tango“, [ʊŋgarn] „Maďarsko“). Můžeme tedy říci, že se nejedná o původní německou povolenou skupinu hlásek, což je pro jazyk, který může tyto skupiny tvořit volně, nezvyklé (srov. volnost v angličtině: *sing, sink, finger*)¹³.

Jedná se pouze o defektní distribuci, nebo se za tím skrývá něco hlubšího? Možné osvětlení tohoto problému přináší morfofonemika skupiny nosovkových kořenů u silných sloves (srovnej slovesa s -N a ty s -NK)¹⁴:

Obr. 9.3:

		Infinitiv	Pretéritum 1. os. sg.	Participium minulé	
(a)	i	ʃvɪmən	ʃvam	gə-ʃvɔmən	„plavat“
	ii	rɪnən	ran	gə-rɔnən	„běžet“
	iii	zɪŋən	zaŋ	gə-zuŋən	„zpívat“
(b)	i	fɪndən	fant	gə-fundən	„najít“
	ii	zɪŋkən	zaŋk	gə-zuŋkən	„potopit se“

¹³ Čes. „zpívat“, „potopit se“, „prst“ – /sɪŋ/, /sɪŋk/, /fɪŋgə/.

¹⁴ Vysvětlivky: -N (-nazála); -NK (-nasála+konsonat).

Ponechme na chvíli stranou (a iii). Obecné pravidlo pro vokalickou kvalitu se zdá být toto: pokud je v kořeni /-N/, alternace jsou /ɪ ~ a ~ ɔ/, pokud je v kořeni /-NK/, potom alternují /ɪ ~ a ~ u/. To, co se zde chová podivně, je /-ŋ/, jehož vokalismus přináleží ke skupině /-NK/.

Nebyla by tudíž na místě změna statutu? Pokud se totiž /ŋ/ chová jako by patřilo ke skupině /NK/, proč jej do této skupiny nezařadit? A právě zde je to chybějící [ŋg]. Pokud [zɪŋən] analyzujeme jako /zɪŋgən/, podaří se nám v jediném zobecnění zachytit dvě věci: a) mezeru v distribuci a b) odchylný vokalismus sloves s [-ŋ]. Můžeme to provést následovně: všechna [ŋ] považujeme za derivovaná od /n/ asimilovaného s velárou (tedy neexistuje žádné *[nk]). Potom použijeme pravidlo, díky kterému odstraníme /g/ po [ŋ] – „záchranné pravidlo“ (rescue rule, viz podkap 4.5¹⁵).

Obr. 9.4:

$$\begin{array}{l} \text{(a) } n \rightarrow \eta / ____ \left\{ \begin{array}{c} g \\ k \end{array} \right\} \\ \text{(b) } g \rightarrow \emptyset / \eta ____ \end{array}$$

Tedy [zɪŋən] je vlastně /zɪŋgən/ a spadá tak do třídy sloves z obr. 9.3b, u kterých se dle všeho uplatňuje pravidlo, díky němuž se nízký vokál stává v přičestí minulém před /NK/ vyšším. Vokalismus tohoto slovesa je potom „normální.“ Nejenže jsme se zde zbavili nepravidelnosti, ale také jsme zredukovali inventář fonémů: minimální pár [zɪŋ] „zpívej!“ : [zɪn] „mysl“ teď již nevytváří „opravdový“ minimální pár, jelikož opravdový kontrast je ve skutečnosti /zɪŋg/ : /zɪn/ (pro další narušení linearitu viz podkap. 2.8¹⁶). Foném [ŋ] tedy neexistuje. Fonetické [ŋ] je vždy výsledkem jednoho nebo obou pravidel z obr. 9.4. To také vysvětluje, proč se nevyskytuje [ŋ] na začátku slova: německá

¹⁵ Jedná se o podkapitolu *The UUC and the Latin consonant-stems*.

¹⁶ Jedná se o podkapitolu *Problems, II: linearity violations*.

fonotaktika totiž skupinu /#NK/ zakazuje, takže se nemůže nikde objevit. Totéž platí i pro finálu /r__#/, /l__#/, protože ani /rNK#/, ani /lNK#/ není povoleno.

Zde bychom si ale měli povšimnout problému v **distribučních vztazích**: odstranění /ŋ/ zjednodušuje systém fonémů, ale za cenu dvou pravidel a disymetrie. Při „konkrétní“ analýze máme o dvě pravidla méně a navíc /m n ŋ/ souběžné s /p b t d k g/ a /f s x/; při „abstraktní“ analýze se dostáváme ke komplexní derivaci a mezeře u nazál. Jenomže implicitním předpokladem je to, že pokud se vzdáme symetrie a menšího množství pravidel na úkor rozsahu, tento druhý typ vyhraje.

Je ale na místě podívat se v rámci této analýzy ještě na jeden fenomén: existenci dialektů s „vkladným [k]“. Většina tvarů ve standardní němčině má finálu [ŋ] tam, kde je ortografické -ng: potom tvary singuláru i plurálu slova *Ding* „věc“ jsou [dɪŋ], [dɪŋə]. Ale jsou zde (severní) nářečí, která mají [dɪŋk], [dɪŋə]. Pokud je základní tvar /ding/, můžeme rovnou počítat s tím, že se objeví [k], a tak použijeme pravidlo, které stejně potřebujeme: desonorizace znělosti u koncových obstruentů (podkap. 4.3, 5.4.2¹⁷).

Obr. 9.5:

dialekty s [k]			standardní němčina		
vstupní tvar	dɪŋg	dɪŋgə	vstupní tvar	dɪŋg	dɪŋgə
pravidlo z obr. 4a	dɪŋg	dɪŋgə	pravidlo z obr. 4a	dɪŋg	dɪŋgə
desonorizace	dɪŋk	--	pravidlo z obr. 4b	dɪŋ	dɪŋə
pravidlo z obr. 4b	--	--	desonorizace	--	--

Povšimněme si, že pravidlo o desonorizaci (zániku znělosti) (které oba dialekty potřebují i pro jiné typy alternací) musí být ve druhé tabulce kvůli odstranění g řazeno jinak. V dialekttech se [k] musí uplatnit dříve, ale ve standardní němčině nesmí. Ponechme ale tohle na chvíli starnou. Můžeme zatím prohlásit, že jsme provedli dvě věci: a) díky této analýze hláskové skupiny /ng/ jsme vystihli „jádro“ fonologie [ŋ], a b) ukázali jsme, že oba tyto dialekty mají

¹⁷ Jedná se o podkapitoly *Process morphophonemics: Bloomfield; Phonological rules*.

„stejnou“ hloubkovou strukturu, jediný rozdíl je v pořadí těchto dvou pravidel. Tím jsme ale, jak záhy uvidíme, otevřeli Pandořinu skříňku.

Podívejme se na problém řazení pravidel trochu blíže. Všechny dialekty vyžadují pravidlo o desonorizaci, ale u některých nářečí musíme předcházet jeho aplikaci na jisté tvary slov, přestože jsou shodné se strukturním popisem tohoto pravidla. Vypadá to, že způsob, jak to můžeme provést, spočívá v kontrole pořadí, ve kterém pravidla aplikujeme, takže desonorizace ve standardní němčině přijde na řadu až tehdy, kdy už „neudělá žádnou škodu“ – tj. po tom, co [g], které by jinak bylo zbaveno znělosti, je již bezpečně odstraněno.

Tento nástroj – umístění pravidel na konkrétním místě v jejich pořadí, přestože se jejich strukturní popisy shodují někde jinde se nazývá **vnější uspořádání pravidel** (extrinsic ordering). Jeho opakem je potom **vnitřní uspořádání pravidel** (intrinsic ordering), při kterém je pořadí aplikací determinováno pravidly samotnými, není tedy předepsané. (Např. odstranění g při vnitřním uspořádání následuje po asimilaci, jelikož jeho strukturní popis vyžaduje [ŋ], jež bylo vytvořeno výhradně pomocí předchozího pravidla.)

Možnost vnějšího uspořádání pravidel je pro analýzu tohoto typu zcela zásadní. Bez této možnosti bychom pocítili značný nedostatek volnosti při manipulaci s hloubkovými tvary, a ta je významným prostředkem při zavádění záchranných pravidel. V následující části si představíme ještě pozoruhodnější příklady týkající se této problematiky.

9.3 „Abstraktní segmenty“ a absolutní neutralizace: maďarská vokálová harmonie

Vzpomeňme si na základní fakta o vokálové harmonii v maďarských sufixech (podkap. 8.2, obr. 8.5–8.6¹⁸): ne-přední samohlásky v sufixu jsou podmíněny ne-předními samohláskami v kořeni. Přední podmiňují přední. Jen jako připomínka:

¹⁸ Jedná se o podkapitulu *Assimilation and dissimilation*.

Obr. 9.6:

	kořenové S ¹⁹	„zevnitř S“	„v S“	„na S“	„k S“
„dům“	hã:z	hã:z-bo:l	hã:z-bøn	hã:z-nã:l	hã:z-nøk
„zahrada“	kert	kert-bøl	kert-ben	kert-ne:l	kert-nek

Toto je základní systém. Ale jsou zde výjimky, které vytvářejí komplikace. Za prvé, samohlásky /i i: e e:/ nazýváme „**neutrální**“, protože se při styku s běžným pravidlem V(okálové) H(armonie) chovají podivně. Pokud se v základu slova objeví současně s „normálními“ neboli non-neutrálními vokály, zdá se, že je nemůžeme považovat za kontrolory VH. Pak tedy:

Obr. 9.7:

	kořenové S	„zevnitř S“	„v S“	„na S“	„k S“
„vůz“	kõtʃi	kõtʃi-bo:l	kõtʃi-bøn	kõtʃi-nã:l	kõtʃi-nøk

(Slovní základ tohoto typu navíc nerespektuje další aspekt VH – vnitřní harmonii základu (podkap. 10.2.3²⁰), což teď ale není předmětem diskuse a později se k tomu ještě vrátíme.)

Neutralita sama o sobě problémem není. Pravidlo VH může být konstruováno tak, že ignoruje neutrální vokály. Poslední non-neutrální samohláska ve slovním základu se potom stává kontrolním vokálem. Problém přichází až se slovními základy, které obsahují pouze neutrální samohlásky. Vypadá to, že zde se systém hroutí a harmonizace vypadá nahodile:

¹⁹ S = substantivum.

²⁰ Jedná se o podkapitulu *The prosodic treatment of vowel harmony*.

Obr. 9.8:

		kořenové S	„zevnitř S“	„v S“	„na S“	„k S“
(a)	„voda“	vi:z	-bøl	-ben	-ne:l	-nek
	„nůž“	ke:ʃ	-bøl	-ben	-ne:l	-nek
(b)	„útrapy“	ki:n	-bo:l	-bøn	-nä:l	-nøk
	„terč“	tse:l	-bo:l	-bøn	-nä:l	-nøk

Neutrální kořeny z obr. 9.8a vykazují foneticky očekávatelnou přední harmonii; kořeny z 9.8b vykazují zadní harmonii. Jak máme ale tento jev interpretovat?

Existují dva základní přístupy: jedním z nich je označit tyto odchylné jednotky lexika **pravidlem znaku** (rule feature), např. [+ zadní VH], což vyřadí „normální“ (asimilační) pravidlo VH. Další možností je použít typ „jako-kdyby“ argumentu, založeném na přesvědčení, že to, co se počítá, je chování, nikoli „povrchová“ fonetika.

Diskusi bychom mohli vést takto:

(i) Některé segmenty /i: e:/ se chovají harmonicky – jako přední vokály, a některé jako zadní vokály.

(ii) Upřednostňujeme čistě fonologické řešení před morfologickým nebo lexikálním (minimalizace nepravidelností, podkap. 9.1).

(iii) Potom tedy non-harmonické /i: e:/ musí být hloubkově odlišné od harmonických. Nejsou totiž „opravdu“ přední.

(iv) Nemohou být ale reprezentovány, řekněme, jako /u: o:/, protože tyto vokály jsou foneticky odlišné a nikdy bychom nebyli schopni odlišit /u:/, které se povrchově jeví jako [u:] od toho, které se povrchově jeví jako [i:], aniž bychom zavedli nějaké speciální značení, čemuž se ovšem chceme vyhnout.

(v) A proto musí být reprezentovány jinými zadními vokály. Takovými, které se neobjeví na povrchu, tj. /u: ʏ/.

(vi) Díky tomu budou všechny aplikace VH pravidelné: uchováme tak fonetickou přirozenost tohoto pravidla.

(vii) Vše, co teď potřebujeme, je pravidlo, které nám umožní zbavit se /u: ɣ:/ poté, co již odvedly svou práci, tj. pravidlo aplikované po VH; nazvěme ho ZR („záchranné pravidlo“).

Nebudeme se zde zabývat problematikou hloubkových tvarů sufixů. Ty evidentně mohou být přední, zadní nebo nespecifikované. V rámci tohoto ilustrativního příkladu budeme předpokládat, že sufix „v S“²¹ má hloubkový tvar /-ben/ (pro argumenty viz Vago, 1973), ačkoliv na tomto rozhodnutí vůbec nezáleží. Potom tedy dostaneme následující derivace:

Obr. 9.9:

„pravidelné“				„nepravidelné“	
vstup	vi:z- ben	ke:ʃ- ben	hä:z- ben	ku:n- ben	tɕy:l- ben
VH	--	--	-bɒn	-bɒn	-bɒn
ZR	--	--	--	ki:n-	tse:l-
výstup	vi:z- ben	ke:ʃ- ben	hä:z- bɒn	ki:n- bɒn	tse:l- bɒn

To, co zde vidíme, je hloubkový kontrast, který se ale nikdy neobjeví na povrchové rovině. Manifestuje se pouze odlišným morfonologickým chováním foneticky shodných povrchových segmentů. Tento krok nazýváme **absolutní neutralizací**. Jedná se o to, že využijeme hloubkový kontrast, čímž spustíme odlišné chování, jehož se následně na předpovrchovém stupni derivace zbavíme. Tento typ neutralizace nevyžaduje kontext, na rozdíl od „klasické“ neutralizace, která je jím vždy podmíněna (kap. 3²²). Tato situace může být popsána následovně:

Obr. 9.10:

Hloubkový systém dlouhých vysokých/středových vokálů			
i:	y:	u:	u:
e:	ø:	ɣ:	o:

²¹ Rozuměj: „v substantivu“.

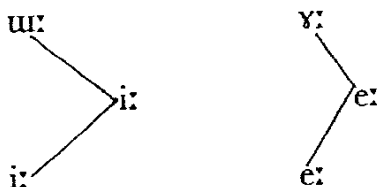
²² Jedná se o kapitolu *Opposition, neutralization, features*.

Povrchový systém dlouhých vysokých/středových vokálů		
i:	y:	u:
e:	ø:	o:

Neutralizační pravidlo:

$$\begin{bmatrix} u: \\ y: \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} i: \\ e: \end{bmatrix}$$

Výsledný efekt:

Předpokládáme-li čistě „nástrojový“ pohled na tento analytický postup, musíme říci, že toto řešení odvedlo svou práci. Navíc jsme využili zdánlivě nepravidelné příklady, které, jak se nakonec ukázalo, byly pouze případy s hlubší pravidelností. Tím jsme podpořili naši domněnku, že VH je foneticky přirozený proces. Tento typ postupu se dá chápat jako rozumné rozšíření podmínky jediného hloubkového tvaru, a také splňuje závazek minimalizace nepravidelností a maximalizace pravidelnosti (díky aplikaci pravidel).

To ale znamená, že se jedná o celkem nepřirozenou teorii. Abychom dosáhli požadovaných výsledků, je nám dovoleno udělat téměř cokoliv. A povšimněme si, že „požadované výsledky“ neodkazují pouze k výstupu: toho můžeme dosáhnout i morfologickým značením. Odkazuje k výstupu plus k maximalizaci „platného zobecnění“ (= k „fonologickému řešení“).

9.4 Několik argumentů proti abstraktním řešením

Absolutní neutralizace tedy vychází z potřeby zbavit se nepravidelností, navíc zde máme ještě dva nástroje, které fonologové využívají již po nějaký čas:

vnější uspořádání pravidel a hloubkové tvary, které se liší od těch povrchových. Na jednu stranu by se mohlo zdát, že je jen otázkou míry přejít od hloubkových tvarů, jež se liší od povrchových jen několika segmenty, které se objeví na jiném místě povrchové roviny (pokud se tedy neobjeví přímo v zástupcích těchto konkrétních hloubkových tvarů), k takovým hloubkovým tvarům, jejichž segmenty se na povrchové rovině neobjeví vůbec. Dokud ovšem existují argumenty podporující první (méně extrémní) variantu, zůstává zde motivace i pro druhý (extrémnější) typ. Toto je velice důležité, protože se tím podstatně ztěžují naše pokusy o omezení fonologické teorie. Jelikož absolutní neutralizace přirozeně vychází z nástrojů s menším rozsahem působení, je celkem obtížné pochopit, jak bychom ji mohli zakázat (pokud bychom ji ovšem chtěli zakázat) na principiálním základě. Tato problematika s sebou, jako obvykle, přináší problémy.

Ale proč bychom ji chtěli zakazovat? Je nežádoucí *per se*²³? Pro některé jazykovědce ano. Následující kritika se nevztahuje pouze na problematiku absolutní neutralizace, ale na celý „abstraktní“ přístup.

(i) *Přehnaná moc*. Čím silnější teorie je, tím je méně citlivá ve vztahu k empirickému ověřování. Jak bychom mohli otestovat (tím spíše zfalšovat) tvrzení, že maďarština „má“ hloubkové /u: ɣ:/? Jakékoliv ověřování musí probíhat nezávisle na dané analýze (podkap. 9.5). Máme-li pouze vnitřní důvod a kritéria, která k němu směřují, vše, o čem můžeme polemizovat, je, zdali bylo těchto kritérií dosaženo. Co se „síly“ samotné týká, v extrémním případě, kdy z čehokoliv můžeme udělat cokoliv jiného, dopadneme tak, že nakonec nebudeme mít nic. Tvrzení „Pokud non-harmonické /i:/ je ve skutečnosti /u:/, můžeme říci, že VH je foneticky přirozená.“ má potom stejnou logiku, jako věta: „Pokud by moje teta měla kola, byla by bicykl.“

(ii) *Pochybná kritéria*. Zdá se, že v takovýchto případech vyvstává konflikt mezi „jednoduchostí“ a „přesvědčivostí“. Pokud si tedy nevybereme abstraktní řešení, dostaneme mnohem komplexnější obraz, např. díky využití pravidla znaku nebo lexikálního značení. To předpokládá, že znak v lexiku [+ zadní VH] pro fonologické /tse:l/ „je dražší“ než fonologické /tɕy:l/ bez pravidla znaku, a to i přesto, že zahrnuje dvě věci navíc: další foném (který je ještě ke všemu „příznakový“) a další (vnějšně uspořádané) pravidlo. Takže abychom získali

²³ Sama o sobě (z lat.).

„jednodušší“ řešení, potřebujeme mnohem složitější aparát (opět „distribuční vztahy“). A je potom nejasné, co nás motivuje k tomu, abychom prohlásili dodatečné „komutace“ za „levné“ a lexikální značení za „drahé.“ Z estetického hlediska je to zcela zřejmé, z toho empirického pochybné (viz (v) níže).

(iii) *Ztráta rozlišení.* Obvykle se tvrdí, že řešení, jako je to nabízené pro maďarštinu, je „vysvětlovací“/explikativní v tom smyslu, že „říká, proč“ existují zdánlivé zádrhele v jinak pravidelném systému. To ovšem závisí na předpokladu, že „pod povrchem“ je ještě větší tendence k pravidelnosti. Tomu se ale dá snadno odporovat: abstraktní analýza ve skutečnosti vytváří rozmazaný obraz jazyka tím, že překrucuje zřejmé rozlišení „pravidelného“/„nepravidelného“. Tak tedy dostaneme uhlazený popis něčeho, co je spíše chaos. Také ztratíme schopnost rozlišit pravidelnost od nepravidelnosti, protože disponujeme (přehnanou) mocí, jež nám umožňuje přetvořit každou nepravidelnost ve zdánlivou pravidelnost. Vytváříme falešný obraz tím, že z faktu o non-harmonických vokálech uděláme pseudoskutečnost.

(iv) *Nemístná přirozenost.* Obvyklá obhajoba abstraktní analýzy říká, že ta zahrnuje pravidla, která jsou „foneticky přirozená“. A pravidlo VH v abstraktním podání je vstutku takové, zatímco pravidla znaku nikoli. To by se dalo považovat za výhodu pro abstrakci – pokud tedy vysoko ceníme fonetickou motivaci a znevýhodňujeme popisy morfologické „nahodilosti“. Co ale „fonetická přirozenost“ znamená na prefonetickém stupni derivace? Pokud je přirozenost záležitostí koartikulace nebo výsledkem percepce (podkap. 8.6²⁴), jak potom mohou být tyto v zásadě fyzikální vlastnosti relevantní v nefyzikální oblasti? A tato nefyzikální oblast je z „realistického“ pohledu místem, kde se všechny tyto děje odehrávají. Tyto problémy nebyly nikdy uspokojivě vysvětleny, ovšem jistý druh odpovědi snad můžeme nalézt v rámci teorie GF (viz (v) níže).

(v) *Psychologická nevěrohodnost.* Generativněfonologické analýzy jsou obvykle zasazeny do kontextu silného realisticky a „mentalisticky“ zaměřeného pohledu na danou věc. Vago (1973: 597), jeden z původců maďarské analýzy, píše následující: „Úkolem lingvistické teorie je poskytnout soubor metod, které automaticky zhodnotí konkurenční analýzy a ustanoví jednu z nich jako internalizované zobecnění idealizovaného mluvčího-posluchače.“ Přestože je

²⁴ Jedná se o podkapitolu *Natural processes, evaluation measures, and explanation.*

tento popis poněkud vágní, význam je jasný: předpokládáme existenci jistých pravidel, jež jsou společná „vybranému“ typu analýzy a „internalizovanému zobecnění“ mluvčího. Pokud to budeme brát vážně, vyneseme mimořádné požadavky na reprezentační schopnosti „naivních“ mluvčích²⁵. V každé podobné teorii platí (viz Chomsky, 1965, kap. I), že zásadními okamžiky jsou ty, které se týkají jazykové akvizice: hloubkové tvary (a pravidla) si totiž dítě osvojuje právě během kontaktu s jazykovými údaji.

Pokud bychom tohle všechno měli brát doslovně a propojili náš popis s jazykovou akvizicí, dostali bychom podobný scénář jako ten následující:

(a) Dítě, za předpokladu že má dostatek vstupních informací, vyzoruje, že zatímco VH je obecný a celkově foneticky přirozený proces, existují zde třídy tvarů, které vypadají, jako by tuto jednotu nenásledovaly.

(b) Jelikož jsou fonologická řešení podobných problémů upřednostňována před morfologickými (tj. lingvistická metodologická kritéria jsou jako psychologická kritéria přisouzena dítěti), musí si dítě vytvořit nějakou „alternativní hypotézu“, aby si danou skutečnost mohlo zdůvodnit.

(c) Jedna z těchto „nepravidelných“ tříd může být eliminována tím, že přeformulujeme pravidlo VH tak, aby ignorovalo neutrální samohlásky v základu slova, který obsahuje též non-neutrální vokály.

(d) Zbylé nepravidlenosti ovšem musí být vysvětleny přeorganizováním hloubkových reprezentantů. VH tak správně funguje pro co největší možný počet tvarů (viz (b) výše).

(e) Dítě tedy musí předpokládat hloubkové „abstraktní vokály“ /u:/ ɤ:/ (se kterými se nikdy ve své dosavadní jazykové zkušenosti nesetkalo) spolu s pravidlem, které tyto samohlásky (poté, co již odvedly svou práci) na povrchové rovině neutralizuje.

To vše znamená, že dítě musí být „předprogramované“ extrémně bohatým souborem „univerzálií“. Přichází na tento svět se „znalostí“ všech možných segmentálních typů, které se mohou objevit v jakémkoliv jazyce. Principiálně tedy musí každé dítě „mít /u:/ k dispozici“, ať už jej někdy slyšelo, nebo ne. Na toto tvrzení můžeme pohlížet buď jako na „smělou spekulaci“, nebo jako na neodpuštělné směřování dětí a jazykovědců.

²⁵ Tj. mluvčích bez znalostí lingvistiky.

(vi) *Rekapitulace historie*. Jak jistě připustí i zapřísáhlí abstraktní fonologové (např. Vago, 1973), situace, v nichž se abstraktní neutralizace (nebo jiné vysoce abstraktní postupy) uplatňují, jsou zpravidla výsledkem historické změny, která zapříčinila „deformaci“ pravidelných tvarů. Neutrální vokály /i: e:/ v maďarštině byly, jak se zdá, z historického hlediska zadními samohláskami, ze kterých se staly přední poté, co se ustanovil moderní systém VH. Tyto skutečnosti, jež jsou (hrubě) nastíněny již na obr. 9.10, mohou popisovat epizodu v historickém vývoji maďarštiny.

Pokud je tomu ale opravdu tak, můžeme tyto skutečnosti (v této jejich podobě) přisoudit „znalostem“ mluvčího? Nebo je tato (zdánlivě) synchronní analýza ve skutečnosti maskovanou verzí historické změny, kterou projektujeme do vědomostí mluvčího bez jakéhokoliv reálného opodstatnění? Z metodologického pohledu je tato „náhodná shoda“ mezi historií a současností podezřelá. Proč bychom měli obstarávat dvě samostatná „vysvětlení“ pro odlišné chování jistých samohlásek, když jedno plně dostačí? Slovy Goeffreyho Sampsona (1975): „jedna skutečnost potřebuje jedno vysvětlení.“

Za tímto přisuzováním různých „vědomostí“ mluvčímu samozřejmě leží soubor jistých předpokladů (viz podkap. 9.1). Obzvláště tvrzení (nebo spíše předpoklad?), který říká, že jazyky jsou v zásadě „pravidelné“. Můžeme namítat, že jazyky jsou pravidelné, dokud do této pravidelnosti nezasáhne historie (což se, jak víme, děje). Také bychom mohli nesouhlasit s tvrzením, že mluvčí se snaží minimalizovat jednotky, právě naopak, snaží se jejich počet maximalizovat. V současné době však nemáme dostatek poznatků, abychom mohli upřednostnit jeden nebo druhý způsob (tj. preferovat synchronní analýzu, nebo popis historického vývoje). Nicméně z hlediska metody (a zdravého rozumu, i když ani toto nemůžeme hnát do extrémů) je pravděpodobně nejvýhodnější poněkud chaotický obrázek mluvčího, jenž nerekapituluje historii a jemuž nepřisuzujeme schopnosti jazykovědce.

(vii) „*Diakritické*“ užití fonologických rysů. Pokud odhlédneme od psychologie a podobných záležitostí, které se netýkají jazykovědy, zjistíme, že snad nejpádňější kritikou abstraktního přístupu je ta, jež tvrdí, že „fonologické řešení“ je ve skutečnosti podvod. Přesné fonologické popisy (zde spojení [+

zadní, –nízka, –zaokrouhlená²⁶]) jsou používány jako pouhé zápisové varianty čistě morfologických specifikací. Abstraktní /u:/ tam, kde se na povrchové rovině objeví /i:/, není nic víc než označení pro „[i:]“, které je harmonicky zadní“. „Vokál“ je vlastně *diakritické* značení, podobně jako [+ zadní VH], a díky zápisu pouze vypadá jako „segment“.

9.5 Ověřování abstraktních analýz: funkce vnějších důkazů

Z výběru možných tvrzení, která byla vznesena proti extrémní abstrakci (viz podkapitola 9.4), je jasné, že neexistuje nějaký kánon argumentů nebo typy důkazů, díky nimž bychom mohli dospět k jednoznačnému rozhodnutí. Vypadá to, že velmi záleží na tom, jak vážně jednotlivá tvrzení bereme, což je, koneckonců, především subjektivní záležitost. Zdá se ale rozumné ptát se, zdali bychom k této otázce nemohli přistupovat poněkud uhlazeněji.

„Tradiční“ GF říká, že procedurální neboli popisně-vnitřní kritéria vedou k „psychologicky skutečným“ analýzám, tj. že maximálně obecný, jednoduchý atd. popis se shoduje s tím, co mluvčí preferuje. Tento přístup bývá často kritizován jako „psychologie od zeleného stolu“. A vskutku je zarážejícím (ale nepřekvapujícím) znakem generativněfonologické tradice její absolutní nedostatek zájmu o psychologické ověřování, který se blíží téměř předpojatosti vůči jakémukoliv experimentu. To je ovšem problém pouze v tom případě, že je naším cílem popsat „mysl mluvčího“ a ne pouhou jazykovou strukturu. Soustředíme-li se totiž pouze na jazykovou strukturu, nebudeme se zabývat empirickými otázkami ve stejném smyslu.

S přihlédnutím k tomuto non-mentalistickému, „strukturnímu“ pohledu na to, čím se fonologie zabývá, můžeme abstraktní analýzy posuzovat na metodologickém podkladě: argumenty (i, ii, iii, vi) z předchozí podkapitoly budou relevantní. Nicméně, pokud vzneseme požadavky týkající se psychologie, budou zásadní argumenty (iv, v). V každém případě, pokud teorie vytváří něco, co má zjevně význam empirických tvrzení, o tom, co mluvčí „zná“, zastánci takové

²⁶ Labializovaná samohláska, samohláska artikulovaná se zaokrouhlením rtů. (Řeřicha, 1998).

teorie jsou potom povinni tato tvrzení buď ověřit, nebo je postulovat tak, aby bylo jasné, jakým způsobem mohou být podpořena nebo pozměněna.

Jinými slovy, k odůvodnění potřebujeme nějaká **vnější** nebo **věcná** kritéria. Pokud chceme učinit nějaké podstatné rozhodnutí o tom, jak by mluvčí mohl „reprezentovat“ jazykový tvar (spíše než jak bychom ho mohli my nejlépe popsat), musíme vycházet z nezávislých kritérií: z důkazů, které nám poskytuje jazyková typologie, historie jazyka, běžně mluvená řeč²⁷, dětská řeč, jazyková patologie a podobné oblasti zkoumání. Přinejmenším nám takovýto postup doporučuje úctyhodná tradice.

Jak Royal Skousen ve své významné studii (1975:14) píše, „přestože generativní fonologové vysvětlují foneticky přijatelné pravidelnosti v morfoložických jevech, zásadní otázkou zůstává, jestli jsou mluvčí ... skutečně schopni tyto pravidelnosti zaznamenat.“ Existuje mnoho možných analýz, které můžeme aplikovat na jakýkoliv soubor dat. Vypadá to, že GF ve své „tradiční“ podobě (např. *SPE*) tvrdí, že zná způsob, jak *a priori* rozhodnout, který tvar mluvčí „upřednostňuje“ – aniž by se ho kdokoli musel ptát. Ale jak Skousen podotýká, jednoduchá analýza je (v tomto kontextu) lepší než komplexnější pouze v tom případě, že mluvčí ji k vysvětlení jazykových údajů skutečně používá. Obě strany se ovšem vyhýbají zcela zásadní otázce: co obhazuje předpoklad, který říká, že všichni mluvčí daného jazyka vytváří tatáž zobecnění, nebo že jsou všichni stejně kompetentní, tzn. že „znají jazyk“ stejně dobře, nebo mají srovnatelné (podvědomé) „teorie“ o jeho organizaci?

Souhrnně bychom mohli říci, že literatura týkající se ověřování abstraktních analýz, ať již pomocí vnějších nebo vnitřních důkazů, vykazuje (přibližně) dva hlavní výsledky: (a) pouze z podoby analýzy nemůžeme předpovědět, zdali ji vnější důkazy podpoří nebo vyvrátí (tj. každá analýza musí být ověřena zvlášť: to si ukážeme na dvou příkladech níže); (b) čím abstraktnější analýza je, tím je méně pravděpodobné, že ji vnější důkazy podpoří. Může být dokonce natolik abstraktní, že bude nemožné najít jakékoliv relevantní vnější důkazy (např. v případě absolutní neutralizace kontrastu, kdy se jeden ze členů

²⁷ Zde se jedná o způsob mluvy, který lidé využívají v hovoru s blízkými osobami (přáteli, rodinnými příslušníky,...). Zahrnuje odlišná slova, slovní spojení, popř. mírně odlišnou výslovnost, zjednodušení gramatiky, slang.

dvojice v jazyce nikdy neobjeví). Takové analýzy mohou být pravděpodobně vyvráceny jako empiricky prázdné.

Mnoho jich ovšem může být ověřeno. Uvažujme nejprve nad vysvětlením, že německé [ŋ] je /ng/ (viz podkap. 9.2). V jednom z nejrozsáhlejších a nejpodrobnějších pokusů o vnější obhájení v literatuře Wolfgang Dressler (1981) zkoumá základní typy důkazů a pátrá po jejich interakci s touto analýzou. Pokusíme se zde Dresslerovo vysvětlení kriticky zhodnotit.

(i) *Typologie*. Jak se tato analýza shoduje s fakty o systémech a s lehce obhajitelnými pravidly, která se vyskytují na nižších úrovních? Zde jsou důkazy vyvážené: systémy s /m n/ a systémy s /m n ŋ/ jsou běžné (podkap. 7.6.4²⁸), a mnoho jazyků má /m n/ s [ŋ] pouze před veláry. Větším problémem je tak pravidlo o odstranění g, ačkoliv je v germánských jazycích poměrně rozšířený zákaz skupiny *[ŋg], a to přinejmenším v pozici finály. Řešení umožňující /ng/ je tedy typologicky přijatelné, ale není „správné“.

(ii) *Historie*. Vyskytuje se v jazykové historii němčiny nebo v jazykové historii obecně něco, co by podporovalo některou z cest? Vezměme si historickou derivaci [dɪŋ]/[dɪŋə]. Ve standardní němčině vypadá fonetický vývoj následovně:

Obr. 9.11:

	V __V	__#
I	dɪŋgə	dɪŋg
II	dɪŋgə	dɪŋk
III	dɪŋŋə	dɪŋk
IV	dɪŋə	dɪŋk
V	dɪŋə	dɪŋ

Předpokládáme-li tedy tento historický vývoj, potom je pravidlo /g/ → Ø případem „**vysouvání pravidla**“ (rule telescoping), tj.:

²⁸ Jedná se o podkapitolu *Sonorants, 1: nasals*.

Obr. 9.12:

Historický vývoj	-ŋg-	→	-ŋŋ-	→	-ŋ-
Synchronní vývoj	-ŋg-	→			-ŋ-

Derivace je zkrácená, a navíc jsme vynechali skupiny $[K_1K_1]$, které jsou na povrchové rovině zakázané. Samozřejmě, že zákaz platí i pro $[\ŋg]$. Předpokládáme ovšem, že překročení typu fonotaktického omezení je horší než pouhé narušení segmentu, ve kterém je tento typ povolen. V moderní němčině neexistuje žádný důvod pro $[\ŋŋ]$, ale pro $[\ŋg]$ tu důvody jsou.

Z obr. 9.11 je patrné, že severní dialekty s $[dɪŋk]$ vykazují původní sekvenci a že standardní němčina buď (a) **přeskupila pořadí pravidla** o desonorizaci tak, aby následovalo až po odstranění g , nebo (b) analogicky rozšířila tvary s $[-ŋ]$ (podkap. 13.3²⁹), díky čemuž došlo k odstranění nepravidelností v paradigmatu. Přeskupení pořadí pravidel samozřejmě předpokládá vnější uspořádání pravidel, zatímco asimilace a odstranění g patří mezi vnitřně uspořádaná pravidla. Pokud tedy nechceme využívat vnějšího uspořádání pravidel, analogické vyrovnání je lepším řešením.

Nezapomínejme ale, že všechny tyto argumenty předpokládají pravidla a derivace i možnost existence abstraktních hloubkových forem. Pokud to principiálně přijmeme, je analýza typu $/ng/$ regulérní. A historické důkazy, právě díky těmto předpokladům, neposkytují víc než velmi slabou podporu.

(iii) *Důkaz prostřednictvím dialektů.* Kromě dialektů s $[k]$ je zde ještě jeden důkaz, který může podporovat $/ng/$. Pochází ze standardní vídeňské němčiny. Zvažme následující:

²⁹ Jedná se o podkapitolu *Morphophonemic rules, morphologization, and analogy*.

Obr. 9.13:

vídeňská němčina	standardní němčina	
aŋkst	aŋst	„úzkost“
heŋkst	heŋst	„hřebec“
laŋksam	laŋza:m	„pomalý/pomalu“
sɪŋkt	zɪŋt	„on zpívá“
sɪŋkst	zɪŋst	„ty zpíváš“ (archaický tvar)
eɪə		„úzký“

Vídeňská němčina má tedy tyto paradigmatické alternace: [sɪŋən] ~ [sɪŋkst] ~ [sɪŋkt].

Dressler říká, že tvary vídeňské němčiny vykazují skupiny, u kterých dochází ke ztrátě znělosti přesně tak, jak očekáváme: /sɪŋt/ → [sɪŋt]. Ale je zde ještě jedna možná interpretace. „Vložené“ [k] je pouhým výsledkem časové prodlevy mezi uzavřením měkkého patra a desonorizací, pozorujeme to např. u anglických [sʌmpθɪŋ], [streŋkθ], [drempt], atd. (podkap. 8.4.1³⁰). Chtěl by někdo tyto tvary odvozovat od hloubkových /sʌmpθɪŋ/, /streŋkθ/, apod.? (Tj. může jít pouze o skutečnost odehrávající se na nižších úrovních fonetiky vídeňské němčiny, ne o popis její fonologie).

Ale, říká Dressel, co uděláme se skutečností, že vzdělání mluvčí vídeňské němčiny bez problémů přepínají mezi vídeňskou a standardní němčinou? Přejděme ke konkrétní analýze. Vídeňská němčina má /ŋg/ a standardní němčina má /ŋ/. Tedy přepínání mezi dialekty (což je každodenní záležitostí) zahrnuje přepínání mezi hloubkovými tvary a fonologickými systémy. Vezmeme-li v úvahu snadnost tohoto přepínání, jsou tyto dva dialekty opravdu tak hloubkově odlišné?

Chtělo by se dodat: Jak to můžeme říci? Tedy mimo rámec neověřitelných předpokladů o tom, do jaké míry bidialektový mluvčí jsou skutečně schopni

³⁰ Jedná se o podkapitolu *Insertion*.

používat dva „odlišné“ hloubkové systémy. Tímto se Dressler už nezabývá, přestože očividně předpokládá, že nejvhodnější analýza udrží dialekty co nejvíce vzájemně podobné, s výjimkou povrchovějších rovin.

(iv) *Fonostylistika/sociofonologie*. Mají důkazy získané z různého řečového tempa nebo stylu nějaký význam? Zde začínají být argumenty zajímavější a potenciálně přesvědčivější. Považujme pravidlo z obr. 9.4a za asimilaci a ze 9.4b za „pravidlo artikulačního krácení“ (articulatory shortening rule). Můžeme očekávat, že jak se řeč bude stávat uvolněnější, pravidla překročí hranice své působnosti: dostaneme více aplikací ve více kontextech (podkap. 12.2–3³¹).

A vskutku, pokud si projdeme série stylů se vzrůstající tendencí k uvolněnosti, najdeme asimilaci – zpočátku svázanou do pozice uvnitř morfému – později překračující hranice nejen morfému, ale i slova. Takto *anklagen* „obvinít“, se strukturou /an + kla:g + ən/: spisovně [ánkla:gən], v rychlejším mluvním tempu [ánkla:gən], [ánkla:gŋ] (povšimněme si zpětné asimilace v poslední slabice). A v ještě rychlejší řeči *mein Gero* „moje G“ /maen#ge:rɔ#/, spisovně [maen ge:rɔ] bude vypadat takto [maeŋ ge:rɔ]. Takto se pravidlo s rostoucí uvolněností promluvy rozšíří přes oba typy hranic (nebo jsou hranice potlačeny, viz podkap. 12.3³²). Takže i na mírně „konkrétnějším“ stupni máme důkazy pro tvrzení z obr. 9.4a. Tzn. pravidlo je doloženo pro mluvčí němčiny a rozšiřuje se přesně tak, jak to očekáváme. (Což podporuje domněnku, že povrchové [ŋk] vzniklo pravděpodobněji z [nk] než z /ŋk/.)

Ale co obr. 9.4b? Pro mluvčí severoněmeckého dialektu je redukční sekvence pro *angeklagt* „obžalovaný“ (v hloubkové rovině /an + gə + kla:g + t/: srovnej *anklagen*) následující: [ángəkla:kt] → [ánɡəkla:kt] → [ánəkla:kt]. Odstranění g je tedy také doloženo, byť pouze pro toto pořadí [ˈŋgə-]. Význam těchto tvarů spočívá v tom, že (předpokládaný) vstupní údaj [ng], pomocné [ŋg] a výstupové [ŋ] můžeme pozorovat u jednoho mluvčího, když přepíná z jednoho

³¹ Jedná se o podkapitoly *Connected and casual speech; Systemic effects, tempo hierarchies, and rule interactions*.

³² Jedná se o podkapitoly *Systemic effects, tempo hierarchies, and rule interactions*.

stylu do druhého. Podle Dresslera se žádná „rozumná analýza“ nemůže vyhnout podobným pravidlům jako z obr. 9.4 a adekvátně popsat rozsah fenoménu, jakým je běžně uvolněný jazyk.

Přece je tu ještě otázka. Jak se dostaneme k hloubkovému /ng/ v [dɪŋ]?

Dressler říká toto:

Pokud mluvčí musí v běžných mluvních stylech derivovat [ŋ] z hloubkového /ng/, potom můžeme předpokládat [chtěl bych zde zdůraznit: opravdu můžeme?³³], že existuje velmi silný psychologický motiv, aby stejně tak i ve spisovných stylech derivoval [ŋ] z /ng/ ... A protože i ve staré horní němčině³⁴ byly /ng/ a /n/ hloubkové tvary tak jako tak, proč by měl mluvčí přeorganizovat tyto vkládané údaje (tj. pouze pro nejpisovnější styly)?

Zde je ovšem problém: Jak můžeme říci, co mluvčího motivuje, jestliže by se tato „rozhodnutí“ odehrávala (pokud by se tedy vůbec odehrávala), nebo by byly podobné „tlaky“ pociťovány na úrovni vědomí? Zdá se, že na tuto otázku není možné najít odpověď, nechceme-li pouze spekulovat.

(v) *Slova přejatá*. Historický vývoj některých přejatých slov vykazuje sekvenci velmi podobnou té, kterou nacházíme v běžně mluvené řeči. Ve všech přejímkách se očividně uplatňuje pravidlo z obr. 94a, které zakazuje skupiny *[ng nk] v rámci jednoho morfému. Jak se přejatá slova stávají známějšími a užívanějšími, více se „nativizují“ (tj. adaptují se, stávají se „němečtějšími“), začnou vykazovat odstranění g a oslabení nepřízvučných vokálů až na [ə] (v tomto okolí [-aŋgə-] → [-aŋə-]):

³³ Poznámka v hranatých závorkách vložena do textu autorem Rogerem Lassem.

³⁴ Jedno z období vývoje spisovného německého jazyka. Datuje se přibližně mezi roky 1050 až 1350. Předcházela jí stará horní němčina (zhruba od 8. století) a vývojově následovala raná nová horní němčina a nová horní němčina, kterou se hovoří dodnes.

Obr. 9.14:

„cizí“	„nativizovaná“	
ángela	ájəla	„Angela“
gáŋɣes	gájɣəs	„Ganga“
táŋgens	tájɣəns	„tangens“
taŋɡaní:ka	taŋɣaní:ka	„Tanganika“

Další důkaz pro obě pravidla.

(vi) *Dětská řeč*. Dressler nabízí jeden neoficiální důkaz z řeči své dcery, která tou dobou měla tři nebo čtyři roky. Povšimnul si, že dívka má tendenci zaměňovat /g/ za /d/, obzvlášť před /n/, např. [vɪndi] ~ [vɪŋgi], zdrobnělina od *Windel* „plenka“. To obhájí domněnku, že /ng/, alespoň v prvotních stupních, je opravdu jejím reprezentačním tvarem. V dalších případech, např. *Mandarine* „mandarinka“, u dívky vypadá takto: [maŋɡarí:nə] ~ [maŋɣarí:nə] (viz obr. 9.14). Takovéto tvary by předpokládaly substituci veláry nasledovanou pravidly z obr. 9.4a–b.

(vii) *Řečová patologie*. Při některých formách afázie se zdá, že pacienti vykazují tendenci k substituci tam, kde [ŋ] tvoří paralelu s /mb nd/, např. používají [ŋɡ] pro [nd] nebo [mb]. Někteří pacienti navíc produkují (neasimilované) [ng] ve tvarech, kde by správně mělo být [ŋ].

Tyto poslední dva typy důkazů jsou problematické: můžeme skutečně tvrdit, že dětský jazyk (během procesu akvizice) vypovídá něco o jazykových reprezentantech dospělých lidí (spíše než o tom, jak se děti učí jazyk)? A říká nám výrazně abnormální chování něco o hloubkové struktuře platné pro chování normální? Tyto názory jsou nezřídka považovány za platné, ale ve skutečnosti je třeba o těchto jevech mnohem více diskutovat.

Kritéria (i–vi) při nejmenším připouštějí /ng/; (iv–vi) mohou být považována za podporu této teorie a rovněž i (vi–vii), jakkoliv jsou slabá. Naproti tomu zde máme několik nesrovnalostí, které – zdá se – teorii /ng/ nepodporují.

(viii) *Řečové chyby*. V angličtině existují jisté důkazy získané studiem přereků, ze kterých vyplývá, že by [ŋ] mohlo být derivované z /ng/. Fromkinová

(1971: 34) uvádí příklady chyb jako jsou [sɪg] *for the* [mæŋ] „sing for the man“³⁵, [kʌnt] *the* [strɪg] „cut the string“³⁶, atd. Argumentuje tím, že tato přeřeknutí mohou být způsobena pohybem nazály před /g/. Podobný výzkum týkající se němčiny ovšem žádné relevantní příklady nenabízí.

(ix) *Dětská řeč*. Dresslerova dcera také substituovala [ŋ] za jednoduché /n/, např. [váŋə] pro *Wanne* „vana“. Není ovšem důkaz o opačné substituci, tj. [n] za [ŋ], zatímco o vzájemném nahrazování /n/ a /m/ ano.

(x) *Užití v poezii*. [m n ŋ] tvoří v německém verši přípustný částečný rým. (např. *drin : Schwing*), zatímco [n nd] jsou buď nepřipustné, nebo alespoň oslabené. [ŋ] se tak v rýmu chová stejně jako ostatní názální „jednotky“, nikoli jako skupina.

Různé typy důkazů tak ukazují různými směry, a jedna oblast (dětská řeč) dokonce poskytuje argumenty pro i proti. Podle Dresslera je celkově podpora pro /ng/ dost dobrá na to, aby teorie byla přijata. Mohli bychom říci, že pokud jsme připraveni přijmout synchronní procesy vůbec, a alespoň do určité míry i abstrakci, která nám dovoluje rozlišit mezi hloubkovými a povrchovými tvary, je tato teorie skutečně dobře podpořena. Nejlepším důkazem, domníváme se, jsou (iv) a (v), které ukazují, že existují případy, kde se oba [ng] i [ŋg] dostávají až na povrchovou rovinu, a že tedy mohou přirozeně souviset s [ŋ].

Náš druhý příklad je jednodušší a zahrnuje méně důkazů. Také poskytuje nejednoznačnější odpověď, což nás přivádí k dalšímu tématu.

Zvažme tato aktivní a pasivní maorská slovesa:

³⁵ Čes. „zpívej pro muže“.

³⁶ Čes. „přestříhni ten provázek“.

Obr. 9.15:

<i>aktivní</i>	<i>pasivní</i>	
awhi	awhitia	„obejmout“
hopu	hopukia	„chytit“
aru	arumia	„následovat“
tohu	tohuŋia	„poukázat“
mau	mauria	„nést“
wero	werohia	„bodat“
kite	kitea	„vidět“

To může být předmětem dvou různých řešení.

(a) Morfologické. Sedm slovesných tříd, jež tvoří pasivum pomocí tvarů /-Kia/³⁷ nebo /-a/. Ve tvarech s /-Kia/ je K předem odvoditelný pouze z lexikální identity daného slovního základu, což platí i pro /-a/. Jde tedy o „konjugační“ řešení, kdy maorština má sedm slovesných tříd.

(b) Fonologické. Pasivum má jediný hloubkový tvar /-ia/. Veškerá alomorfie je absolutně fonologicky podmíněná.

Vtip spočívá v tom, jak slova segmentujeme. Pokud si projdeme aktivní tvary, dostaneme se k řešení (a), tj. /awhi + tia/, /mau + ria/, /kite + a/. Ale pokud segmentujeme /awhit + ia/, /maur + ia/ (a samozřejmě stále /kite + a/: ale to viz níže), potom dostáváme řešení (b).

Vezměme si tedy hloubkový tvar pro {pasivum} jako /-ia/ se dvěma pravidly: (a) vypuštění konsonantu v pozici finály, a (b) vypuštění /i/, pokud předcházející slovní základ končí na vokál:

Obr. 9.16:

(a)	$K \rightarrow \emptyset / _ \#$
(b)	$i \rightarrow \emptyset / V + _ a$

Pravidlo z obr. 9.16a pak ještě obhajuje fakt, že maorská slova nikdy foneticky nekončí na -K: tj. jde o pravidlo, které směřuje k opravdovému zobecnění

³⁷ K = konsonant.

povrchových forem (stejně jako pravidlo o ztrátě znělosti obstruentů v pozici finály v němčině). Dostáváme tedy následující derivace:

Obr. 9.17:

	aktivní	pasivní	aktivní	pasivní	aktivní	pasivní
vstupní údaj	awhit#	awhit + ia#	maur#	maur + ia#	kite#	kite + ia#
vypuštění K	awhi#	--	mau#	--	--	--
vypuštění i	--	--	--	--	--	kite + a#
výstupní údaj	awhi	awhitia	mau	mauria	kite	kitea

Velmi uspořádané a nesporně lepší řešení než sedm lexikálně podmíněných alomorfů bez jakéhokoliv zobecnění.

Pokud ale odhlédneme od paradigmatické matérie, která je předkládána jako „problém“, jenž musí být vyřešen pomocí kombinace co nejušpurnějších a vnitřní pohled umožňujících hloubkových tvarů a pravidel, bude naše preference právě opačná. Jedna ze studií Kennetha Hala (1973) odkrývá následující:

(i) Nominální slovní základy mohou být použity jako slovesa během spontánní konverzace. Vždy, když jsou takto „nová“ slovesa tvořena, používá se /-tia/ v pasivu.

(ii) Odvozená kauzativní slovesa,³⁸ která jsou tvořena z aktivního tvaru prefixem *whaka-* mají v pasivním tvaru vždy /-tia/: *mau* ~ *mauria*, ale *whaka-mau* ~ *whaka-mautia*, ne **whaka-mauria*.

(iii) Slovesa vypůjčená z angličtiny, i ta neasimilovaná u nichž zůstává původní finálový konsonant, mají vždy /-tia/.

(iv) Pokud mluvčí zapomene tradiční pasivní podobu slovesa, může použít /-tia/.

Nakonec je tedy to „nežádoucí“ řešení s inventářem slovesných tříd dělených podle jejich (libovolných) pasivních tvarů vlastně řešením mluvčích, přestože to vypadá, že jsme na cestě k nové konjugaci pomocí neměnného /-tia/. Pravidlo o vypuštění K, jak můžeme tušit, je skutečností náležející do historie

³⁸ Kauzativum. Akční sloveso mutační, které vyjadřuje, že někdo/něco způsobuje změnu stavu někoho/něčeho. Např. (*u*)*sušit*, *položít/pokládat*, *vykopat*, ...

maorštiny a jiných polynéských jazyků stejně jako tendence regularizovat konjugaci „připojováním“ jediné pasivní koncovky (včleněním historického konsonantu patřícího na místo kmenové finály) a používáním tohoto pravidla pro všechna slovesa. Úplný proces lze pozorovat v havajském jazyce, který má /-^ʔia/ (staré */-kia/) pro všechna pasiva.

Jak je patrné, musíme nahlédnout až za fonetické údaje, abychom mohli analýzu obhájit. A vskutku není žádný důvod předpokládat, že systém bude nezbytně stabilní nebo strukturně sjednocený: všechno záleží na tom, jestli ho zachytíme během stabilní fáze nebo při procesu změny. V každém případě neexistuje jediný důkaz, že by mluvčí vnímal počáteční konsonant pasivního suffixu jako náležející ke slovesnému kmeni. „Vysoce ceněné“ abstraktní řešení, které „zachycuje údaje“ z vnitřně-paradigmatického pohledu, nemůže být považováno za „určení“ toho, co mluvčí dělá. V rozporu s očekáváními (alespoň s těmi včleněnými přímo do teorie) se zdá, že mluvčímu vyhovuje, když může maximalizovat jednotky a minimalizovat komutace. Zdá se, že pracuje s konkrétními slovními tvary, nikoliv s abstraktními morfémy (viz podkap. 9.6).

9.6 Omezování teorie

Máme-li tyto typy důkazů, Hale navrhuje princip, který nás zavede k tomu, jak kontrolovat abstraktnost hloubkových (základových) forem. Vypuštění konsonantu je pozůstatek maorské historie – původce dnešního chaosu, není to součást synchronní struktury. Hale naznačuje, že toto vypuštění konsonantu zapříčinilo přestavbu: posun hranic. A my jsme se tím pádem posunuli od fonologického řešení (b) (které platilo tak dlouho, dokud zde existovaly konsonanty na místě finály) k morfologickému řešení (a). Tedy staré /#awhit + ia#/ je nyní /#awhi + tia#/. Předpokládejme, že mluvčí nemá přístup k ničemu jinému, než k povrchovému fonetickému uspořádání. Potom neexistuje způsob, jak bychom mohli postulovat základovou (hloubkovou) formu jako je */#awhit#/, protože mluvčí nemá žádnou zkušenost s fonetickým [-K#]. Hale tedy navrhuje obecnou podmínku, která by zakazovala, aby se podmínky týkající se slovní a morfémové struktury navzájem lišily v hloubkové a v povrchové rovině: vlastně bychom hloubkovým reprezentantům zakázali porušovat obecný povrchový

model (tj. ten, který je v rámci původních (nativních) jazykových tvarů bez fonetických vyjímek).

Takovýto návrh s sebou nese vážné důsledky. Prakticky to znamená vyřazení mnoha (pokud ne rovnou všech) „nejvhodnějších“ analýz a návrat zpět k méně „úspornému“ a „jednotnému“ fonologickému modelu. Na druhou stranu, na takovýto krok nemusí být nahlíženo pouze jako na ztrátu schopnosti zobecnění, ale jako na upřesnění: umožňuje vytvořit lépe odstupňovanou a ostře rozlišenou klasifikaci typů pravidel a alternací, a tedy komplexnější (a tudíž realistický?) obrázek fonologie. Nešlo by tak už o hladkou síť vedoucí od morfonologie k alofonické transkripci, ale o spoustu různých druhů pravidel a typů reprezentantů ve spleť a eventuálně nestabilní interakci. Zejména pak umístíme fonologické/morfológické hranice na jiné místo, a stejně tak rozplétáme historický a synchronní vývoj, čímž nám je snad poskytnut lepší pohled na každý z nich (viz níže kap. 13³⁹).

Problematikou redukování abstrakce se již zabývalo velké množství literatury, od mírnějších pokusů korigovat nejsilnější části této koncepce, až po radikální přepracování celého aparátu. Nebudeme se zde zabývat vývojem těchto diskuzí, pouze vybereme některé z důležitých typů návrhů.

Je jasné, že za extrémní silou koncepce stojí kombinace tří hlavních „přechinů“:

(i) *Jednota*. Předpoklad, že existuje pouze jeden typ pravidla a že pořadí těchto pravidel přenáší reprezentanty z morfonologické úrovně (někdy nazývané **systematická fonologie**) na povrchovou rovinu (neboli **systematickou fonetiku**) a že morfonologická a alofonická pravidla jsou v principu totožná.

(ii) *Vnější uspořádání pravidel*. Bez této schopnosti je mnoho typů abstraktních analýz nemožných, tj. těch analýz, ve kterých vhodně umístěné záchranné pravidlo musí odstranit špatně utvořené hloubkové formy nebo pomocné reprezentanty.

(iii) *Abstraktní hloubkové (výchozí) formy*. Pokud se tyto hloubkové formy mohou od forem povrchových odlišovat téměř neomezeně, jsou skutečná „data“ zbavena významu, a, ve spolupráci s (ii), se nesmírně zvyšuje počet možných řešení pro jakýkoliv soubor dat.

³⁹ Jedná se o kapitulu *Phonological change*.

Hlavní „útočnou“ strategií tak může být zaměření se na jeden nebo druhý aspekt, abychom ale mohli uspět, je nakonec nutné brát v potaz všechny tři. Nejzajímavější proti-teorie se kloní k takovému řešení: (i) přeuspořádání pravidel v několik odlišných typů s omezeným polem působnosti; (ii) vnější uspořádání pravidel je nepřipustné; (iii) přísné omezení možných hloubkových forem.

Jeden z přístupů, který, mezi jinými, představili Vennemann a Hooper, je znám pod obecným označením **přirozená generativní fonologie** (PGF) (Natural Generative Phonology). Tento přístup začíná sérií metodologických požadavků a modelem lexika, který nakládá s morfonologickými alternacemi jiným (a selektivnějším) způsobem než GF. Hooper (1976) navrhuje tři elementární omezení:

I. Podmínka skutečného zobecnění. (True generalization condition.) „... pravidla, která mluvčí vytváří, jsou založena přímo na povrchových formách a ... spojují jeden povrchový tvar s jiným povrchovým tvarem, spíše než aby spojovala hloubkové s povrchovými“ (1976: 13). Pokud tato podmínka platí, jsou všechna pravidla „povrchově skutečná“, a žádné pravidlo nemůže odkazovat k „neexistujícímu segmentu“ („existence“ \equiv (rovná se) „výskyt na povrchové rovině“).

II. Podmínka žádného volného uspořádání pravidel. (No ordering condition.) Všechny vztahy, které se týkají uspořádání pravidel, jsou vnitřní, nebo je determinují všeobecné principy aplikace pravidel (např. všechna pravidla jsou aplikována, kdekoliv se jejich strukturní popisy shodují, ale některé strukturní popisy se aplikují – ve všech jazycích – přednostně: viz poznámky).

III. „Žádné fonologické znaky se neobjevují v lexikálním reprezentantu morfému. Výjimku tvoří ty, které se vyskytují v některých [zde zdůrazňuji, RL⁴⁰] povrchových reprezentantech daného morfému“ (s. 20). To by vylučovalo některé příklady z *SPE*⁴¹ /bœ/ pro *boy*⁴², /rixt/ pro *right*⁴³, ale ne /sign/ v *sign/signify*⁴⁴; také by bylo vyloučeno maďarské slovo /ku:n/ a německé /zing/.

⁴⁰ Poznámka vložená Robertem Lassem do citovaného textu.

⁴¹ Zkratka pro dílo *The Sound Pattern of English* z roku 1968. Autory jsou Noam Chomsky a Morris Halle.

⁴² Př. /bɔɪ/ „chlapec“.

⁴³ Př. /raɪt/ „správně“.

⁴⁴ Př. /saɪn/ : /sɪgnɪfaɪ/ „znak/ znamenat“.

Tyto podmínky nakonec vedou ke stanovení taxonomického rozdělení typů pravidel podle oblasti působnosti a funkce:

(i) **F-pravidla** (pravá fonologická pravidla) (P-rules, phonological rules proper). Jsou podmíněna čistě foneticky, nesmějí odkazovat k žádné morfosyntaktické informaci (ani k hranicím⁴⁵).

(ii) **Pravidla sandhi** (Sandhi rules). Tato pravidla odkazují k hranicím, ať už mezi morfémy, nebo mezi slovy.

(iii) **Morfonologická pravidla** (MP rules). Sem spadají všechna morfosyntakticky podmíněná pravidla, která vyvolávají „fonologické“ (morfonologické, ale ne alofonické) alternace.

(iv) **Pravidla slabik** (Syllable rules). Specifikují přípustné tvary slabik, a tudíž jsou podmínkou pro morfémovou a slovní strukturu.

(v) **Morfologická pravidla spell-out a tvoření slov** (Morphological spell-out/word-formation rules). Určují, jakou fonologickou podobu budou mít abstraktní morfémy jako je např. {plurál}, atd., nebo definují procesy derivační morfologie.

(vi) **Tranzitivní pravidla** (Via-rules). Údaje o vztahu mezi souvisejícími morfémy nebo morfonologickými alternantami: např. *divine/divinity*⁴⁶ by byly „spojeny“ pravidlem /ai/ ↔ /i/: přesto by každý tvar byl uveden ve slovníku zvlášť.

Mimo jiné nám toto rozdělení pravidel na jednotlivé složky umožní rozlišovat mezi tvary, které spolu (nejasně) „souvisejí“, a mezi ryzími morfonologickými alternacemi, a oboje ještě budeme moci oddělit od alofonických alternací. Jak to celé funguje si krátce ukážeme na jednom z Hooperových tvrzení: na kritice polo-abstraktní analýzy jisté španělské alternace provedené Harrisem (1969).

Zamysleme se nad *leche* /letʃe/ „mléko“ vs. *lactar* /laktar/ „vyměšovat mléko“, *láctico* /laktiko/ „mléčný“. Harris ve své generativněfonologické analýze předpokládá, že tyto tvary obsahují „stejný morfém“, tudíž vyžadují společnou (hloubkoouý) základovou formu. A [tʃ] ~ [kt] je vytvořené díky sekvenci pravidel působící na tento základový tvar: pro Harrisem /lakt/. Nicméně, jelikož ne všechny

⁴⁵ Tj. k hranicím mezi morfémy, slovy, atd.

⁴⁶ Př. /divain/ : /divinəti/ „božský: božství“.

hloubkové formy podléhají těmto pravidlům, jsou částečně „arbitrární“, tj. označeny diakritikou, kterou Harris nazývá [+S]. To vyvolává následující derivaci:

Obr. 9.18:

[/lakte/] [+S]		
Pravidlo:		Efekt:
(a)	$k \rightarrow j / _ \left\{ \begin{matrix} \text{[t]} \\ \text{[s]} \end{matrix} \right\}$	lajte
(b)	$t \rightarrow \text{tʃ} / j$	lajtʃe
(c)	$a \rightarrow e / _ j$	lejtʃe
(d)	$j \rightarrow \emptyset / _ t$	letʃe

(Důvody pro použití těchto konkrétních pravidel jsou nepodstatné: v rámci soustavy GF je můžeme považovat za motivované.)

Je jasné, že /lakte/ není nepřipustně abstraktní: srov. /laktar/ – tím pádem tento tvar není podmínkou III automaticky vyloučen. A pravidla nejsou uspořádaná vnějškově. Ale jsou zde problémy: (a) množství „odpadu“ (chybně utvořené, nepovrchové pomocné tvary) mezi vstupním a výstupním údajem; (b) jistý historický důkaz, jenž naznačuje, že se nezabýváme opravdovým morfonologickým vztahem, ale něčím mnohem vzdálenějším. Historický důkaz je zvláště zajímavý, protože vytváří dobrý argument proti věrohodnosti jakékoliv sekvence pravidel, která by spojovala [k] a [tʃ].

Není překvapením, že je tato alternace výsledkem historického vývoje. Ovšem tato historie je z generativněfonologického hlediska překvapivá. Zprv, *lactar*, *láctico* jsou případy (pozdních) znovu vypůjčených slov⁴⁷ z latiny (předchůdkyně španělštiny). Raný přímý historický vývoj vykazoval uniformované /tʃ/: *lechoso* „mléčný“, *lechar* „vyměšovat mléko“. Zadruhé, když ve 13. století vznikaly první „znovu vypůjčené výrazy“ z latiny, /kt/ se neobjevilo jako /tʃ/, ale jako /ut/: *actus* „čin“ → *auto*. Tedy pravidlo umožňující změnu /kt/

⁴⁷ V orig. re-borrowings. Viz slovníček pojmů.

→ /tʃ/, které je zároveň zdrojem /tʃ/ v *leche* (lat. /lakt-/), bylo již více než půl tisíciletí neproduktivní.

Tvrzení, že /lakte/ je hloubkovou formou pro *leche* je potom pochybný. Řešení PGF říká, že vztah zde skutečně samozřejmě existuje, ale je lexikální, nikoliv morfonologický. Výrazy *leche*, *lactar* jsou oba zaneseny do slovníku a existuje tranzitivní pravidlo, které je spojuje, /kt/ ↔ /tʃ/; ale bez derivace, zprostředkovaného vztahu, bez směru derivace, tudíž bez opravdové alternace.

Díky tomu nemá vztah žádnou „společnou třetí stranu“: jde jednoduše o pozůstatek dřívějšího vývoje španělštiny, jeho postavení je objasněno se zřetelem na tento historický vývoj. (Stejně tak anglické *vine*⁴⁸ je raná výpůjčka z francouzštiny, která podlehla velkému posunu anglických samohlásek, ale výraz *machine*⁴⁹ je pozdější a posunu nepodlehla, pokud by podlehla, tvar by vypadal takto **mach[ai]ne*.)

Tato diskuze upozorňuje na rozdíl, který často zůstává bez povšimnutí: skutečné morfonologické alternace (zahrnují flektivní a derivační paradigmata) vs. **etymologické vztahy**. Tyto etymologické vztahy jsou nesystémové, neproduktivní a často vyžadují speciální, neboli „naučenou“ slovní zásobu, jelikož jsou a priori důsledkem výpůjček: ať už z příbuzných jazyků jako je *star*⁵⁰ (z angličtiny); *stellar* (z latiny); *aster* (z řečtiny); nebo z rané historie vlastního jazyka, jako např. *leche* : *lactar*; navíc je tento vztah mluvčímu obvykle poněkud cizí, jestliže tedy nedisponuje „interními informacemi“⁵¹. Takovéto odlišení není ale vždy striktní: mohou existovat různé stupně příbuzenství⁵². Jakýkoliv mluvčí angličtiny tak patrně spojí *sit:sat*⁵³ (staroanglické *sittan*, *sæt*), a pravděpodobně i *seat*⁵⁴; když se ale dostaneme k *settle*⁵⁵ a *set*⁵⁶, pak tento vztah bude o něco vzdálenější (*set* je z historického hlediska kauzativem *sit*). Potřebujeme znalost latiny, abychom mohli spojit *sedate*⁵⁷, *sedentary*⁵⁸, *sediment*⁵⁹; a znalost

⁴⁸ Př. /vaim/ „víno“.

⁴⁹ Př. /məʃi:n/ „stroj“.

⁵⁰ Čes. „hvězda“.

⁵¹ Tj. znalostí etymologie, diachronní jazykovědy, popř. srovnávací jazykovědy.

⁵² Tj. jak blízký vztah je mezi jednotlivými výrazy.

⁵³ Čes. „sedět“ : „seděl“.

⁵⁴ Čes. „sedadlo“.

⁵⁵ Čes. „usadit se“.

⁵⁶ Čes. „stanovit“.

⁵⁷ Čes. „usedlý“.

srovnávací jazykovědy, abychom tyto výrazy spolu se slovem *nest*⁶⁰ (z */ni-sd-os/ „místo k sezení“, /sd/ reprezentuje kořen /s_d/ v „sit“) mohli zařadit do jedné skupiny. PGF se tak zaměřuje na paradigmatické vztahy, čímž umožňuje oddělit jevy, které by GF sjednotila. Jakmile jednou známe etymologii, můžeme „použít“ tranzitivní pravidlo: *heart : cardiac : cordial*⁶¹, *five : pendat : quintuplet*⁶², *whale : baleen*⁶³, *quick : vivid : biology*⁶⁴ atd. jsou spojeny. Podívejme se do jakéhokoliv etymologického slovníku a osvojme si tranzitivní pravidla.

Jak PGF nakládá s opravdovými morfonologickými pravidly? Klíčem je lexikum: spíše než aby obsahovalo neměnné hloubkové (základové) formy, obsahují samy lexikální jednotky alternanty. V němčině tak můžeme mít pro /ra:t/ ~ /ra:dəs/ obr. 9.19a (viz níže), pro nealternující /ra:t/ obr. 9.19b a pravidlo z obr. 9.19c platící pro první dva tvary:

Obr.: 9.19:

$$\begin{array}{ccc}
 /ra: \left\{ \begin{array}{l} t \\ d \end{array} \right\} / & /ra:t/ & \left\{ \begin{array}{l} t \\ d \end{array} \right\} \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} d/ \text{ — } + V \\ t \end{array} \right\} \\
 \text{(a)} & \text{(b)} & \text{(c)}
 \end{array}$$

Ale nedostali jsme se tam, kde jsme začínali? V podkap. 4.1, jsme argumentovali proti přesně tomuto pojetí německého /t/ ~ /d/, jelikož selhává v rozlišení systematických alternací od nepravidelných tvarů. A Bloomfield před půl stoletím tvrdil, že jakákoliv alternativa k modelu „základ-a-derivace“ se rovná pouhému lexikálnímu výčtu alternujících a nealternujících morfémů; z toho důvodu potřebujeme hloubkové /ra:d/ a z tohoto důvodu bychom měli sjednotit morfonologický a fonologický plán. Zdá se, že PGF tvrdí, že 9.19a je žádoucí právě proto, že zahrnuje lexikální výčet.

⁵⁸ Čes. „sedavý (sedací)“.

⁵⁹ Čes. „usazenina (sediment)“.

⁶⁰ Čes. „hnízdo“.

⁶¹ Čes. „srdce“ : „srdeční“ : „srdečný“.

⁶² Čes. „pět“ : „pětice“ : „paterče“.

⁶³ Čes. „velryba“ : „kostice“ (kostice se dříve vyráběly z velrybích žeber).

⁶⁴ Čes. „hbitý“ : „živý“ : „biology“.

Argument je tedy obrácen: dříve jsme odmítali speciální morfonologické symboly, jelikož jejich používání se rovnalo nepravidelným tvarům, nyní je doporučujeme ze stejného důvodu: /ra:t/ ~ /ra:dəs/ nejsou, i přes svou systematickosti a fonologickou stabilitu, rozdílné od *good* ~ *better*⁶⁵. Než rozhodneme, podívejme se na toto tvrzení trochu detailněji.

Jaký je mezi nimi rozdíl? Opravdu pouze ve (a) fonetické vymezenosti (se spojením s fonotaktikou) a (b) počtu příkladů. Je zde mnoho znělostních alternací, a pouze jeden lexém „správného“ typu. Ale tento zdánlivý krok zpět se zabývá problémem, který Bloomfield i GF obcházel: kolik případů vytváří „pravidelnost“? Máme pouze instinktivní tušení (pokud vůbec) o tom, kolik příkladů je třeba, abychom mohli obhájit postulování základového tvaru + pravidla (pravidel): snad by tedy bylo správným řešením svěřit všechny neprůhledné alternace slovníku, tj. přesunout je do morfoložického plánu.

Je toho zde ale mnohem víc: nicméně nakonec může být samozřejmě i hloubkové /ra:d/ + desonorizace ekvivalentní k obr. 9.19a; je toto /d/ „skutečné“ /d/ nebo – jelikož je tvar *[ra:d] nemožný – jde pouze o diakritické značení, které spouští alternaci? Ostatně v žádné z realizací [ra:t] není nic, co by nám dovolilo odvodit, který lexém tento tvar reprezentuje. V průběhu dětské akvizice musí dítě mít nejméně jeden alternující a jeden nealternující případ, aby mohlo vytvořit paradigmata. To může být stejně jednoduše učiněno i vložením informací o alternaci – a jejím typu – pro každý lexém zvlášť („ten, který znamená kolo“ přijímá /d/). Pravděpodobně nejlepším řešením bude považovat /t/ ~ /d/ za produkt morfonologického pravidla, které se vzájemně ovlivňuje s fonotaktickým omezením působícím proti znělým obstruentům v pozici finály.

Toto je typický příklad jistého druhu cykličnosti v lingvistickém myšlení: PGF se opravdu vrací (byť v poněkud sofistikovanější podobě, založené na argumentech, jež mohly vyvstat pouze z generativněfonologického experimentu) k tomu druhu myšlení, které motivovalo zastánce samostatné morfonologické roviny; ačkoliv je teď obhajoba (pokud něco) alespoň solidnější. Máme tu tedy případ *reculer pour mieux sauter*?⁶⁶

⁶⁵ Čes. „dobrý“ ~ „lepší“.

⁶⁶ Z francouzštiny, idiom, ve volném překladu znamená: „Musíme se vrátit zpět, abychom mohli více poskočit vpřed.“

Snaha PGF není zcela úspěšná: současně příliš rozlišuje (tím, že odděluje pravidla tykající se hranic od ostatních fonologických pravidel a pravidel slabičné struktury) a zároveň nedostatečně rozlišuje, jelikož celou fonotaktiku paušalizuje jako slabičnou strukturu. V tomto druhém případě například ztrácíme ze zřetele možnost, že slabičná struktura může být podmíněna pozicí slova: např. v kannadštině⁶⁷ jsou zavřené slabiky povolené, ale pouze v nekoncové pozici, a všechny koncové slabiky jsou otevřené. Tato metoda také nebere v potaz pravidla, která operují v souvislé a běžně mluvené řeči (viz níže a v kap. 12⁶⁸).

Přístup, který je poněkud realističtější a který umožňuje hlubší pohled, představil Linell (1979): zdá se mi,⁶⁹ že jde zatím o celkově nejlepší dosud navržený, soubor rozlišení, který poskytuje důvtipný a vysoce diferencovaný model rozličných aspektů „fonologické kompetence“. Pro Linella je fonologie „jazykově specifická fonetika“ (s. 31) a morfologické alternace jsou produkty historického vývoje, „synchronně nemotivovaná komplikování“ paradigm (s. 135). Díky tomu neexistují žádné hloubkové formy v obvyklém slova smyslu (základové morfémy tvoří základ paradigm); základní reprezentací je **fonetický plán**: více či méně neredundantních reprezentací, které slouží jako základní plán pro výslovnost. Taková reprezentace musí být „proveditelná“ a je „popsána na základě know-how činitele“ – tj. je směrnici pro performanci. Nejedná se tedy o sjednocení částí alomorfů a neobsahuje povrchově nepovolené segmenty nebo sekvence: tj. jde vždy o slovní tvar nebo afix.

Vezměme si příklad: zamysleme se nad finskými substantivy typu *käsi* „ruka“, gen. sg. *käden*, partitiv *kättä*, essiv *kätenä* (podobně *vesi* „voda“, *vuosi* „rok“). Ta tvoří opozici k typům *lasi* „sklenice“ (*lasin*, *lasia*, *lasina*). Generativněfonologické analýzy obvykle přisuzují *käsi* základ /kæte/, s pravidlem /e/ → [i] / __ # a /t/ → [s] / __ /i/. Tato alternace nicméně není plně produktivní (přestože některá nová slova mohou do této třídy vstupovat). Linell navrhuje, abychom – obecně – považovali „citační/kanonický tvar“ mluvčího za základ a abychom zajistili „morfonologické značení“, které by generovalo tvary nepřímých pádů. (Například, pokud se zeptáme mluvčího finštiny, jak se řekne slovo „ruka“,

⁶⁷ Jeden z drávidských jazyků. V současnosti úřední jazyk v jednom z jižních států indické federace – v Karnatakaa.

⁶⁸ Jedná se o kapitolu *Non-static phonology: connected speech and variation*.

⁶⁹ Osobní názor autora Rogera Lasse.

odpověď bude *käsi*, nikoli tvar nepřímého pádu, slovní kmen, nebo jiný abstraktní tvar: toto je důkaz *prima facie*⁷⁰ pro pamatování si „hlavy paradigmatu“ jako reprezentační formy pro soubor alternací.) Data pro slovo *ruka* potom vypadají následově (vertikální ~ značí varianty stejně jako horizontální podoba):

Obr. 9.20:

/k	æ	s	i/
		ʒ	ʒ
		t	e
		ʒ	
		d	

S unitárními „morfologickými operacemi“, které vytvoří nezákladové tvary tam, kde jsou morfologicky a fonotakticky přípustné. Takový reprezentant bude ve vzájemném vztahu se zbylými gramatickými pravidly, např.: /s/ bude nahrazeno [d], pouze pokud je následující slabika krátká a zavřená (jako v gen. sg.), atd. Toto pojetí se blíží Hooperově modelu: není zde ale žádný „morfoném“ nebo cokoli podobného, co by reprezentovalo soubory [s ~ t ~ d] nebo [i ~ e]; celé paradigma je odvozené v podstatě z fonologické reprezentace jednoho slovního tvaru. Poznámka: v žádném případě se nejedná o „hloubkovou formu“, ale o slovo na přesně takovém základě, na němž jsou tvořena další slova.

Tento model rozlišuje následující hlavní typy pravidel:

(i) **Fonotaktická pravidla (FtPa)** (Phonotactic rules, PhtRs). Podmínky struktury fonetického plánu a „pečlivé výslovnosti“ (tj. citačních/kanonických tvarů: viz podkap. 12.2⁷¹). Svým způsobem reprezentují hypotézy mluvčího o „vyslovitelnosti“: tj. FtPa angličtiny zakazují /fn/ na začátku slov, přestože se tato hlásková skupina může objevit jako výsledek vypuštění vokálu v běžné mluvě ([fnetɪks] pro *phonetics*,⁷² atd.): avšak je jistě vhodnější popsat [fn] jako „výsledek“, spíše než „skutečnost anglických konsonantických skupin“. Tato pravidla korespondují do značné míry s „podmínkami: jestliže–potom“: např. (jednoduchý příklad) distribuce znělosti u německých obstruentů:

⁷⁰ Na první pohled (z lat.).

⁷¹ Jedná se o podkapitulu *Connected and casual speech*.

⁷² Př. /fənetɪks/ s britskou alternativou /fəʊnetɪks/ „fonetika“.

Obr. 9.21:

Jestliže:	[+ obstruent] #
	↓
Potom:	[-znělost]

Ostatní pravidla, která Linell formálně nespécifikoval, by patrně vyjmenovala přípustné slabičné struktury a uspořádání skupin, atd.

(ii) **Pravidla percepční redundance (PaPR)** (Perceptual redundancy rules, PRRs). Jsou to tradiční alofonní pravidla; Linell je pojmenoval takto, protože „percepce (která je bezpodmínečná) extrahuje jisté rysy fonetických řetězců jako nadřazené („fonemické“), tudíž ponechává stranou podřadné, předvídatelné rysy“ (s. 171). Například, přídech v angličtině, prodloužení vokálu před /r v ť z #/ ve skotském jazyce, atd. Principiálně jsou FtPa představena tak, že uvádí redundance přes rysy již přítomné v řetězci, zatímco PaPR vyplňují prázdná místa, např. každý obstruent ve finále v němčině je specifikován díky znělosti a obr. 9.21 funguje jako filtr; zatímco počáteční /p t k/ v angličtině mají prázdné místo pro aspiraci, která je doplněna během upřesňování artikulačních instrukcí. Přídech tak budou kontrolovat (nejméně) dvě PaPR tohoto typu (nejde o Linellovy příklady):

Obr. 9.22

Jestliže:	S $\begin{matrix} [+ obstruent] \\ [- kontrast] \end{matrix}$	$\begin{matrix} [+ obstruent] \\ [- kontrast] \end{matrix} \vee$
	↓	↓
Potom:	[- aspirace]	[+ aspirace]

(iii) **Pravidla artikulační redukce (PaAR)** (Articulatory reduction rules, ARR). Kontrolují rozsah možných způsobů výslovnosti v různých řečových stylech a tempech, neboli „variací v artikulační pečlivosti“. Můžeme předpokládat, že operují na výsledcích PaPR. Například pravidlo, které

v některých variantách angličtiny vytváří nosový „tap“⁷³ [ɾ] za podmínek této vstupní sekvence /-VntV-/, jako ve slově [wɪɹər] *winter*⁷⁴. Tato kategorie dále obsahuje pravidla, která odstraňují členy skupin hlásek a nepřízvučné vokály, asimilace týkající se necitačních tvarů slov, atd. K diskuzi viz kap. 12.⁷⁵

(iv) **Pravá morfonologická pravidla (PMPa)** (Morphonological rules proper, MRPs). Jsou to „taková *ne*-fonotakticky motivovaná pravidla, která jsou potřebná proto, aby odpovídala za morfonologické alternace“ (s. 172nn; důraz pochází z originálu). Zmínka o nedostatku fonotaktické motivace značí, že obecně „chybné“ varianty morfonologických alternantů jsou zcela vyslovitelné a v jazyce nejsou nepřirozené. Vezměme si *serene* ~ *serenity*;⁷⁶ na */səri:nɪtɪ/ není nic špatného (přesto neexistuje): srovnejme *obesity*⁷⁷. Jinými slovy, na /əʊbɪsɪtɪ/ není nic, co by bylo zakázané: to, že odvozenina pomocí *-ity* od slova *serene* má /ɛ/, je skutečnost týkající se slova *serene* a je součástí jeho lexikálního specifika. Stejně tak *electri[k]* ~ *electri[ʃ]ian*;⁷⁸ na **electri[k]ian* není nic špatného (srov. *chicken*)⁷⁹ – je to záležitost morfolgie.

Některé vlastnosti těchto rozličných pravidel si zaslouží diskuzi díky tomu, že podporují rozlišování, obzvláště v tomto rámci: (i–iii) vs. (iv).

(i) Typ podmínění. Mohlo by se zdát, že očividný rozdíl mezi FtPa a PaPR je foneticky podmíněný a „automatický“ (aplikace v jakémkoliv případě shodujícím se s jejich strukturním popisem); ale to je příliš zjednodušené a také je to jedním z hlavních důvodů odmítnutí Hooperova absolutního oddělení čistě foneticky podmíněných pravidel od všech ostatních. Zatímco většina pravidel náležejících k oběma těmto typům není citlivá k ničemu abstraktnějšímu než k okolí vlastních segmentů a slovních předělů, ostatní pravidla jsou citlivá i k abstraktnějším jevům, které zahrnují navíc také hranice mezi morfémy (např. fonotaktika složených tvarů slov se může lišit od fonotaktiky slov jednoduchých, i když jsou segmentální struktury totožné). Typickým příkladem je toto omezení

⁷³ Tj. hláska tvořená jediným rychlým kontaktem artikulujících orgánů (Řeřicha, 1998.).

⁷⁴ Čes. „zima“.

⁷⁵ Jedná se o kapitolu *Non-static phonology: connected speech and variation*.

⁷⁶ Př. /səri:n ~ sərenɪtɪ/ „klidný“ ~ „klid“.

⁷⁷ Př. /əʊbɪsɪtɪ/ „obezita“.

⁷⁸ Čes. „elektrický“ ~ „elektrikář“.

⁷⁹ Př. /tʃɪkən/ „kuře“.

švédštiny: skupina končící na /Vnt/ je omezena, pokud je V nepřízvučný, předchází ho přízvučný vokál a je zde morfémový předěl mezi /n/ a /t/. V podstatě je tedy /-Vnt#/ povolené, dokud /n/ není ve finálové pozici disylabického adjektiva s /t/ jako morfémem pro střední rod. Takže pro *mógen* „zralý“, střední rod *móget* (očekávaný tvar **mógent*), *váken* „bdící“, střední rod *váket* (**vákent*), ale *fin* „jemný“, střední rod *fint* (**fin*) a *fórint* „forint“⁸⁰, jména jako *Créscent*, *Víncent*, atd. (Linell, s. 132) bude pravidlo vypadat následovně:

Obr. 23.:

Jestliže:	$X \left[\begin{array}{c} V \\ -\text{přízvuk} \end{array} \right] n + t \#$
	↓
Potom:	∅
Podmínka:	X obsahuje přízvučnou slabiku

Dokonce i PaAR mohou být částečně podmíněna s přihlédnutím k vyšší rovině. Mnoho forem angličtiny vypouští /t d/ ve finále v rychlé řeči různě, vypouštění je tak méně pravděpodobné, pokud je závěrová souhláska jediným reprezentantem flexe (vypouštění ve slovech *mist*,⁸¹ *told*,⁸² ale už méně v *missed*,⁸³ *toll*⁸⁴).

(ii) Všeobecnost. Všechna pravidla mohou mít výjimky: ale je pravděpodobnější, že pro PMPa jich bude víc než u ostatních typů – což nepřekvapí, uvážíme-li, že jsou lexikálně-morfologicky závislá. Nicméně i u ostatních výjimky jsou: srov. alofonické výjimky představené podkap. 2.10⁸⁵ (o jejich původu viz podkap. 13.4.2⁸⁶); FtPa, která často povoluje výjimky v non-nativizovaných výpůjčkách. /#ps-/ ve švédštině, s výjimkou řeckých výpůjček jako např. *psykologi* /psykɔlɔgi:/, atd., není povolena – přestože i zde dostáváme dublety se /sy-/. Fonotaktika výpůjček tak pravděpodobně může stvořit oddělený

⁸⁰ Čes. maďarská mince.

⁸¹ Př. /mist/ „mlha“.

⁸² Př. /təuld/ „řekl“ (nepravidelně tvořený min. čas od slovesa *tell*).

⁸³ Př. /mist/ „promeškal“ (pravidelně tvořený – pomocí sufixu *-ed* – min. čas od slovesa *miss*).

⁸⁴ Př. /təuld/ „zvonil“ (pravidelně tvořený – pomocí sufixu *-ed* – min. čas od slovesa *toll*).

⁸⁵ Jedná se o podkapitulu *Problems, IV: „failure“ of allophonic rules*.

⁸⁶ Jedná se o podkapitulu *Lexical diffusion and the origin of regularity*.

„marginální“ nebo „periferní“ systém, něco, co není skutečnou součástí fonotaktického „jádra“. V mnoha varietách angličtiny tedy nejsou citační/kanonické tvary s nazalizovanými vokály s výjimkou souboru tvořených více či méně nativizovanými francouzskými tvary jakými jsou *restaurant* či přímé výpůčky typu *raison d'être*.

(iii) Obnovitelnost. Jedním ze zarážejících rozdílů mezi FtPa a PaPR na jedné straně a PMPa na straně druhé, je míra, do jaké mohou být vstupní data odvozená, neboli obnovená mluvčím z výstupních dat⁸⁷. Vezměme si německé [ra:t], finské [kæsi], nemůžeme říci, „jaký druh“ [t] nebo [s] je zde přítomný pouze na základě fonetické informace: musíme dále vědět, co je to za slovo, tj. fonetický plán slova, které tvoří hlavu paradigmatu, musíme vědět, jestli náleží k alternačnímu souboru nebo nikoli.

Příležitostně se tato neprůhlednost týká i PaAR (např. homofonie slov *back*⁸⁸ a *bat*⁸⁹ – [baʔ] – v některých varietách angličtiny: podkap 2.7⁹⁰), celkem vzato jsou vstupní data „konkrétnějších“ typů pravidel snadno obnovitelná, známe-li toto pravidlo. Například si vezměme v angličtině nazalizované vokály, které nejsou následovány nazálou: [k^hæ:ʔp], [k^hæ:ʔt], [hæ:ʔk]. Nazála může být obnovena díky pouhé znalosti fonetické informace a pravidel: PaAR týkající se nazalizace a vypuštění nazály působí na strukturu, kterou kontrolují FtPa, jež specifikují nazály v rámci morfému jako homorgenní s následujícími závěrovými souhláskami: slova uvedená výše jsou tedy *camp*, *can't*, *hank*⁹¹ (ale srov. s podkap. 12.3⁹²). Srovnejme s francouzským [œ], které může být spojeno s /m/ i s /n/: [œ] ~ [yn] („jeden/jedna“), vs. [paʁfœ] ~ [paʁfyme] „vůně/vonět se“.

Tato klasifikace odděluje ty aspekty jazyka, které jsou přirozeným způsobem spojeny se zvukovou strukturou: FtPa a PaPR jsou základní součástí „fonologické struktury“ v poměrně užším (kategorickém) slova smyslu; PaAR spojují v řeči rozmístění struktur, které zajistily první dva typy pravidel; a PMPa

⁸⁷ Tj. z údajů z jeho percepce.

⁸⁸ Čes. „vzadu“.

⁸⁹ Čes. „netopýr“.

⁹⁰ Jedná se o podkapitulu *Problems, I: biuniqueness and overlapping*.

⁹¹ Čes. „kemp“, „nemoci“ (v.), „pásmo“.

⁹² Jedná se o podkapitulu *Systemic effects, tempo hierarchies, and rule interactions*.

tvoří rozhraní mezi opravdovou fonologií a morfologií, často jsou to pozůstatky starých FtPa, PaPR a PaAR.

9.7 Abstrakce: několik závěrů

Můžeme-li o čemkoliv v lingvistice prohlásit, že je to „konečné“, posledních přibližně patnáct let prokázalo, že generativně-fonologický model je příliš „mocný“, umožňuje přílišnou volnost jak pro bezuzdnou fantazii, tak pro obnovení historie, a nemůže si činit žádné nároky na psychologickou věrohodnost. Ideu tvrdící, že všechny aspekty vztahu zvuk/význam mohou být v přirozených jazycích sjednoceny pomocí jediného souboru pravidel formální povahy, se dvěma a pouze dvěma „teoreticky podstatnými“ stupni (systematická fonologie ≡ morfonologie a systematická fonetika, neboli fonologie a fonetika) nepodporují, jak se ukázalo, lingvistické údaje, jakkoliv přitažlivá se tato myšlenka mohla na první pohled jevit.

Nicméně jsme neskončili u nového ortodoxního modelu, PGF i Linellův koncept (stejně jako mnoho jiných konkrétních teorií), přestože jsou lepší než ty předešlé, nejsou dosud plně obhájeny na principiálním základě, ani nejsou jasně „správné“. Druhý cíl, samozřejmě, není dosažitelný; to nejlepší, co můžeme o tomto tématu říci, je to, že jestliže abstraktní analýzy reprezentují obnovování historických procesů, nejsou součástí synchronní jazykovědy, a jestliže jí nejsou, zdá se, že v tuto chvíli nerepresentují nic konkrétního, kromě křížení údajů, obratnosti a souboru neobhájených a koneckonců neobhajitelných předpokladů o „dobrých“ popisech a souboru očividně protiempirických dohadů o jazykové akvizici a procesech s ní spojených.

Ať už ale následující vývoj v oboru fonologie a vztahu morfologie–fonologie skončí kdekoliv, zdá se být (alespoň pro mě)⁹³ jasná jedna věc: tradice abstraktní analýzy a sjednocení fonologie/morfonologie budou považovány za odchylnou epizodu v dějinách této disciplíny a morfonologické alternace zůstanou pevně ukotveny tam, kde je jejich místo, v morfologii.

⁹³ Osobní názor autora Rogera Lasse.

Poznámky a odkazy

*Tato část poskytuje bibliografii významných děl, drobné anotace a jiná doplnění týkající se generativní fonologie (a jiných problémů diskutovaných v hlavním textu). Jako hrubé vodítko, které by mělo pomoci vyznat se ve velkém množství citované literatury, Roger Lass používá následující pravidlo: * označuje zásadní práce, které poskytují kvalitní úvod k dané problematice, anebo takové práce, jež jsou sice odborné, ale zároveň relativně přístupné. ** označují díla, která jsou důležitá a hodnotná, ale také obtížná.*

Tyto poznámky také odkazují k pramenům poskytujícím lingvistické příklady z exotických jazyků.⁹⁴

9.1 K vývoji a nastínění hlavních principů GF viz *Fischerová-Jørgensenová (1975: kap. 9). Několik významných studií z dřívějších let sebral Makkai (1972b . kap. IIIb). Pro učebnicová zpracování liší se stupněm ortodoxie a náročnosti viz Hyman (1975: kap. 3–4), **Anderson (1974), **Sommerstein (1977: kap. 6–9), *Rubach (1982), ten je obzvláště dobrý v motivační argumentaci. Zásadním zdrojem pro pochopení základů koncepce a pro příklady několika klasických analýz viz **SPE (k teoretickým základům kap. 1 a 8). Velké množství literatury vydané po roce 1968 buduje svá tvrzení více méně na zásadách stanovených právě v SPE.

Dobrý úvod k problematice v rámci odborné literatury představuje polemika mezi Householderem a Chomským & Halle (*Householder, 1965; **Chomsky & Halle, 1966; Householder, 1966) a kritický komentář k SPE od Vachka (1964b). Přínosné jsou také argumenty proti ostatním školám od **Postal (1968), což představuje poněkud silné, ale vlivné dílo. Pro ranou kritiku viz **Botha (1971).

Jedno z témat, které jsme zde nediskutovali, je pokus GF odstranit kontrastní fonémy jako základní jednotky (primitivy); významným zdrojem je Halle (1959), pro diskuzi viz Sommerstein (1977: 116nn.) a Schane (1971). Největší útok proti kontrastu představuje Postal (1968: kap. 1–2).

⁹⁴ Volně přeložená část úvodní kapitoly z knihy *Phonology* od Rogera Lasse.

Texty týkající se GF v posledních letech dominovaly i časopisům, zde se ale o rozsáhlé pokrytí článků nebudeme pokoušet. Zdůrazníme ty práce, které se koncentrují na problematiku metodologie nebo koncepce, ne na vysoce odborné formální argumenty nebo debaty týkající se konkrétních analýz.

- 9.2** K pregenerativně-fonologickému zdroji analýzy [ŋ]-kmenů viz Isačenko (1963), pro další argumenty *Vennemann (1970); pro další diskusi a literaturu viz podkapitola 9.5. Pro několik prvotních argumentů proti tomuto pojetí viz Vennemann (1974a).

Téma týkající se uspořádání pravidel je značně rozsáhlé, a eventuálně i nevděčné. Potřeba vnějšího uspořádání pravidel je pouze funkcí abstraktní analýzy, jež byla (viz podkap. 9.4nn.), pokud ne zcela zdiskreditována, alespoň zpochybněna. Nicméně je toto téma přinejmenším zajímavé z historického pohledu a zůstává centrem teoretické diskuse. „Klasické“ stanovisko říká, že přestože nejsou (nezbytně) všechna fonologická pravidla lineárně uspořádaná, alespoň několik z nich takto uspořádaných je, a vztahy mezi nimi mohou být vnější. Toto stanovisko bylo poprvé odmítnuto v souboru studií od Koutsadase a ostatních (**Koutsadas, 1972 a **Koutsadas et al., 1974). Tyto práce zahájily debatu (která se netýkala pouze fonologie) o vlastnostech uspořádání pravidel, která směřovala k hypotéze nazvané univerzálně podmíněná aplikace pravidel (UDRA, Universally determined rule application). Myšlenkou je, že potřeba vnějšího uspořádání může být odstraněna pomocí silné univerzální teorie, která nám umožní předvídat aplikační interakce pravidel na základě aspektů jejich formálních vztahů, např. pojem jako „přednost správného zařazení“, který tvrdí, že pravidlo, jehož strukturní popis skutečně zahrnuje i strukturní popis dalšího pravidla musí mít přednost, atd. V takovéto teorii jsou všechna pravidla v podstatě „neřazená“ (tj. vnitřně řazená, nebo jsou aplikovaná všude tam, kde to je možné), jelikož aplikační sekvenci nařizuje metateorie, nikoli jazykově specifické údaje.

K předběžnému výzkumu této problematiky viz **Sommerstein (1977: kap. 7); pro ostatní příspěvky viz studie v **Koutsoudas (1975), Goyvaerts (1980: 51nn.) a Pullum (1978).

9.3 Pro údaje z maďarštiny viz Makkai (1972b). Řešení přibližně odpovídá Vagovi (1973), který představuje důležitou obhajobu analýz tohoto typu. Existuje určitá kontroverze o tom, zdali maďarština opravdu měla někdy ve své historii typy /u y/ (Comrie, 1981b: §2.2), standardně ale postupujeme tak, že je rekonstruujeme a přiřadíme k neutrální VH.

9.4 Existuje obrovské množství, pro další podkapitoly, relevantní literatury týkající se „abstraktní kontroverze“. Pro přístupné shrnutí vývoje této problematiky do poloviny sedmdesátých let viz *Hyman (1975: 3.3.5); viz také Sommerstein (1977: kap. 9), Goyvaerts (1980: Část I). Pro nejzásadnější studie vzniklé v raném období této debaty viz **Kiparsky (1968a), **Kiparsky (1971), Hyman (1970), **Harms (1973), **Hyman (1973b). Je vhodné poslední tři práce číst v tomto pořadí. K další diskusi viz Schane (1974), Kaye (1981), Eliassonová (1981). Tato problematika je řešena i v rámci jiných koncepcí, viz poznámky k další části.

9.5 K příkladům k testování abstraktních analýz viz *Stenberg & Krohn (1975), *M. Ohala (1974), J. Ohala (1974). Problém „psychlogické reality“ je detailně probírán v **Derwingovi (1973: kap. 4–6); obecně k problematice testování Cohenová & Wirth (1975).

Pro více maorských dat viz Kiparsky (1971), Linell (1979). Domněnka o tom, že je stejně jako formální důkaz potřebný i podstatný, je k dispozici přinejmenším již od Kiparského (1971), nastíněna ovšem již v Kiparském (1968b). Nejzásadnější monografií k této problematice zůstává **Skousen (1975). Pro další detailní pokusy o obhajobu řešení za použití formálních i externích důkazů na příkladech anglických morfémů *-s* a *-ed*. viz **Zwicky (1975b).

9.6 K PGF a jejím předchůdcům viz **Vennemann (1974a, b), **Hooper (1976), a diskuze v Goyvaertsovi (1980, Část I, Příloha 2). Mnoho studií v Brickovi a kol. (1974) charakterizuje obecný přístup. Existuje také mnoho druhů „konkrétních“ teorií; Vedle Linella (1979) viz také Eliassonová (1981). Poslední kritické studie typů pravidel v PGF viz Clayton (1981).

Pro zhodnocení současného stavu vývoje generativně-gonologického modelu můžeme namátkou vybrat tři sborníky částečně kritických, částečně „revizionistických“ a částečně „ortodoxních“ esejů: **Goyvaerts & Pullum (1975), které představují specifickou reakci na problematiku popsanou v SPE; **Dinnsen (1977), který popisuje současné přístupy vyrůstající především z klasické GF; **Goyvaerts (1981), odlišné, ale chválihodně eklektické dílo, které představuje nejmodernější příspěvek k fonologii sedmdesátých let (s poněkud zavádějícím názvem *Phonology in the 1980s*, původně ovšem bylo vydáno na konci sedmdesátých let).

Mnoho vědců stále obhajuje abstraktní přístup, tudíž i výzkum pokračuje tímto směrem dále. Snad nejhorlivější a nejpodnětnější současná obhajoba pochází od Gussmanna (1978), využívá údaje zejména z polštiny a angličtiny; viz také práce z „cyklické fonologie“⁹⁵ v Rubachovi (1980). A pro současné kritické shrnutí se zvláštní pozorností věnovanou struktuře argumentu a skutečně provedeným druhům tvrzení viz vytříbenou diskusi o generativněfonologických přístupech k francouzštině v Loveovi (**Love, 1981).

⁹⁵ Cyclical phonology.

Odkazy

Zkratky pro časopisy a nakladatelství:

CLS	<i>Studie z oblastních setkání, Chicago Linguistic Society</i>
JL	<i>Journal Linguistics</i>
Lg	<i>Language</i>

- Anderson, S. R. (1974). *The organization of phonology*. New York: Academic Press.
- Botha, R. P. (1971). *Methodological aspects of transformational-generative phonology*. The Hague: Mouton.
- Bruck, A., Fox, R. A. & La Galy, M. W. (1974). *Papers from the parasession on natural phonology, April 18, 1974*. Chicago: CLS.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic structures*. The Hague: Mouton.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Chomsky, N. (1972). *Language and mind*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Chomsky, N. & Halle, M. (1966). Some controversial questions in phonological theory. *JL* 1.97–138.
- Chomsky, N. & Halle, M. (1968). *The sound pattern of English*. New York: Harper.
- Clayton, M. L. (1981). Word boundaries and sandhi rules in natural generative phonology. *Lg* 57.571–90.
- Cohen, D. & Wirth, J. (1975). *Testing linguistic hypotheses*. Washington, D.C.: Hemisphere.
- Comrie, B. (1981b). *The languages of the U.S.S.R.* Cambridge: CUP.
- Derwing, B. (1973). *Transformational grammar as a theory of language acquisition*. Cambridge: CUP.
- Dingwall, W. O. (1971). *A survey of linguistic science*. College Park: University of Maryland, Linguistics Program.
- Dinnsen, D. (1977). *Current approaches to phonological theory*. Bloomington: Indiana University Press.
- Dressler, W. U. (1981). External evidence for an abstract analysis of German velar nasal. In Goyvaerts (1981). *Phonology in the 1980s*. Ghent: E. Story-Scientia.
- Eliasson, S. (1981). Analytic vs. synthetic aspects of phonological structure. In Goyvaerts (1981)
- Fisher-Jørgensen, E. (1975). *Trends in phonological theory*. Copenhagen: Akademisk Forlag.
- Fromkin, V. (1971). The non-anomalous nature of anomalous utterances. *Lg* 47.27–52.
- Fujimura, O. (1974). *Three dimensions of linguistic theory*. Tokyo: TEC.
- Goyvaerts, D. (1980). *Aspects of post-SPE phonology*. Ghent: E. Story-Scientia.
- Goyvaerts, D. (1981). *Phonology in the 1980s*. Ghent: E. Story-Scientia.
- Goyvaerts, D. & Pullum, G. K. (1975). *Essays on the Sound Pattern of English*. Ghent: E. Story-Scientia.
- Gussmann, E. (1978). *Explorations in abstract phonology*. Lublin: UCMS, Instytut Filologii Angielskiej.

- Hale, K. (1973). Deep-surface canonical disparities in relation to analysis and change. An Australian example. In Sebeok (1973). *Current trends in linguistics XI. Diachronic, areal and typological linguistics*. The Hague: Mouton.
- Halle, M. (1959). *The sound pattern of Russian*. The Hague: Mouton.
- Harms, R. T. (1973). How abstract is Nupe? *Lg* 49.439–46.
- Harris, J. (1969). *Spanish phonology*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Hooper, J. B. (1976). *An introduction to natural generative phonology*. New York: Academic Press.
- Householder, F. W. (1965). On some recent claims in phonological theory. *JL* 1.13–34. Repr. Makkai (1972a).
- Householder, F. W. (1966). Phonological theory: a brief comment. *JL* 2.99–100.
- Hyman, L. M. (1970). How concrete is phonology? *Lg* 46.58–76.
- Hyman, L. M. (1973b). Nupe three years later. *Lg* 49.44–52.
- Hyman, L. M. (1975). *Phonology: theory and analysis*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Isačenko, A. (1963). Der phonologische Status des velaren Nasals in Deutschen. *Zeitschrift für Phonetik* 16.77–84.
- Kaye, J. (1981). Recoverability, abstractness, and phonotactic constraints. In Goyvaerts (1981). *Phonology in the 1980s*. Ghent: E. Story-Scientia.
- Kiparsky, P. (1968a). How abstract is phonology? Indiana University Linguistics Club. Repr. Fujimura (1974).
- Kiparsky, P. (1971). Historical linguistics. In Dingwall (1971).
- Koerner, R. F. K. (1975). *The transformational-generative paradigm and modern linguistic theory*. Amsterdam: Benjamins.
- Koutsoudas, A. (1972). The strict fallacy. *Lg* 48.88–96.
- Koutsoudas, A. (1975). *The application and ordering of grammatical rules*. The Hague: Mouton.
- Koutsoudas, A., Sanders, G. & Noll, C. (1974). On the application of phonological rules. *Lg* 50.1–28.
- Linell, P. (1979). *Psychological reality in phonology: a theoretical study*. Cambridge: CUP.
- Love, N. (1981). *Generative phonology: a case study from French*. Amsterdam: Benjamins.
- Makkai, V. B. (1972a). *Phonological theory. Evolution and current practice*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Makkai, V. B. (1972b). Vowel harmony in Hungarian reexamined in the light of recent developments in phonological theory. In Makkai (1972a). *Phonological theory. Evolution and current practice*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Ohala, J. (1974). Phonetic explanation in phonology. In Bruck *et al.* (1974). *Papers from the parasession on natural phonology, April 18, 1974*. Chicago: CLS.
- Ohala, M. (1974). The abstractness controversy: experimental input from Hindi. *Lg* 50.225–35.
- Postal, P. M. (1968). *Aspects of phonological theory*. New York: Harper.
- Pullum, G. K. (1978). *Rule interaction and the organization of a grammar*. New York: Garland.
- Rubach, J. (1980). *Cyclic phonology and palatalization in Polish and English*. Warsaw: WUW.
- Rubach, J. (1982). *Analysis of phonological structures*. Warsaw: PWN.
- Sampson, G. (1975). One fact needs one explanation. *Lingua* 36.231–9.

- Schane, S. A. (1971). The phoneme revisited. *Lg* 47.503–21.
- Schane, S. A. (1974). How abstract is abstract? In Bruck *et al.* (1974). *Papers from the parasession on natural phonology, April 18, 1974*. Chicago: CLS.
- Sebeok, T. (1973). *Current trends in linguistics XI. Diachronic, areal and typological linguistics*. The Hague: Mouton.
- Shuy, R. & Bailey, C.-J. (1974). *Towards tomorrow's linguistics*. Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- Skousen, R. (1975). *Substantive evidence in phonology*. The Hague: Mouton.
- Sommerstein, A. (1977). *Modern phonology*. London: Arnold.
- Steinberg, D. & Krohn, R. (1975). The psychological validity of Chomsky and Halle's vowel shift rule. In Koerner (1975). *The transformational-generative paradigm and modern linguistic theory*. Amsterdam: Benjamins.
- Vachek, J. (1964b). On some basic principles of „classical“ phonology. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 17.409 – 31. Repr. Makkai (1972a).
- Vago, R. (1973). Abstract vowel harmony systems in Uralic and Altaic languages *Lg* 49.597 – 605.
- Vennemann, T. (1970). The German velar nasal. *Phonetica* 22.65 – 82.
- Vennemann, T. (1974a). Phonological concreteness in Natural Generative Grammar. In Shuy & Bailey (1974). *Towards tomorrow's linguistics*. Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- Vennemann, T. (1974b). Words and syllables in Natural Generative Grammar. In Bruck *et al.* (1974). *Papers from the parasession on natural phonology, April 18, 1974*. Chicago: CLS.
- Zwicky, A. (1975b). Settling on an underlying form: the English inflectional endings. In Cohen & Wirth (1975). *Testing linguistic hypotheses*. Washington, D.C.: Hemisphere.

5. Slovníčky:

5.1 Slovníček pojmů

Absolutní neutralizace. Byla zavedena v rámci abstraktních analýz generativní fonologie. Užitím absolutní neutralizace zabráníme tomu, aby se nežádoucí hloubkové tvary objevily v povrchové rovině. Nežádoucími hloubkovými tvary rozumíme takové tvary, v nichž se objevují segmenty, které se nikde na povrchové rovině nevyskytují. Např. hloubkové /tu: ɤ:/ se v analýze týkající se maďarské vokálové harmonie na povrchu objeví jako /i: e:/. Většina současných variant generativní fonologie nevyužívá natolik abstraktní postupy, aby bylo nutné použití absolutní neutralizace.

Alternace. Jejimi produkty jsou **alternanty**. Jde o pravidelné změny hlásek v morfémech. V jistých pozicích má morfém více variant, tj. alternantů, často hovoříme o morfonologických alternacích. Jsou to foneticky/fonologicky odlišné formy téhož morfému, jejich odlišnost je podmíněna okolím, ve kterém se vyskytují. Např. české *vlk* (nom. sg.) ~ *vlci* (nom. pl.), kde přední vokál /i/ podmiňuje měkčení předcházející veláry, ale *vlkům* (dat. pl.), kdy zadní /u:/ alternaci nezpůsobuje. Většina českých morfonologických alternací souvisí s jazykovým vývojem češtiny.

Asimilace. Sbližování artikulačně-akustických vlastností hlásek. Rozlišujeme asimilaci znělosti a artikulační asimilaci místa nebo způsobu artikulace. Dvě nebo více hlásek se artikulačně sblíží, a získají tak společnou vlastnost. Podle směru rozlišujeme asimilaci progresivní (asimilace je způsobena první hláskou) a asimilaci regresivní (asimilaci způsobuje poslední hláska). Např. *pohádka* /pohátka/ – př. regresivní asimilace, neznělé /k/ ovlivňuje znělé /d/.

Aspirace. Přídech; ve fonetické transkripci tradičně označován horním indexem [^h] za symbolem. Jedná se o způsob výslovnosti; v závěru artikulace aspirovaných

hlásek vzniká jemný šum. Aspirované (závěrové) hlásky se nazývají **aspiráty**. Aspirace je běžná např. v angličtině *cat* „kočka“ [k^hæt].

Behaviorismus. Psychologický směr, který se uplatňoval především v polovině minulého století. Bývá nazýván věda o chování, z angl. *behaviour* – „chování“. Behavioristé neuznávali žádné vrozené dispozice, tedy ani to, že by se člověk rodil nějak jazykově „předprogramovaný“. Přeceňovali vliv okolí a výchovu. Tvoří protiklad k mentalisticky zaměřeným směrům a teoriím. S behaviorismem je spojen např. Leonard Bloomfield.

Citační tvar. Jedná se o tzv. slovníkovou, pečlivou výslovnost. Mluvíci dané slovo pečlivě vysloví, tudíž nedochází k takovým změnám výslovnosti v proudu řeči, které jsou způsobeny rychlou, nepečlivou výslovností. Slovo je navíc vysloveno samostatně, tj. není součástí věty, ani předložkové vazby, nedochází tak k mezislovním změnám typu sandhi, apod.

Derivace. Termín je spojen s fonologickým modelem, který předpokládá více než jednu úroveň reprezentace. Jednotlivé reprezentanty odvozujeme, tj. derivujeme z jedné úrovně do druhé. Lze takto chápat i rovinu fonetickou, jejíž reprezentace jsou odvozovány od roviny fonologické. V generativní fonologii různé úrovně tvoří hloubková a povrchová struktura. Reprezentanty nejčastěji derivujeme pomocí soustavy organizovaných pravidel.

Derivativní fonologie. Typ fonologické soustavy s více než jednou úrovní reprezentace. Např. fonologie SPE a další přístupy využívající derivaci.

Diachronie. Termín pochází ze staré řečtiny a znamená „v průběhu času“. Diachronní zkoumání jazyka se zaměřuje na historický vývoj daného jazyka, zabývá se hláskovými a jinými změnami, také zkoumá období v jazykovém vývoji, která tvořila předstupeň k později oddělenému jazyku, např. praslovanštinu jakožto předstupeň ostatních slovanských jazyků. Opakem diachronie je synchronie.

Diakritika. Diakritické značky se užívají ve fonetické (popř. fonologické) transkripci. Označují fonetickou vlastnost. Např. diakritika pro přídech [ʰ], atd. Jejich seznam nalezneme v tabulce IPA (The International Phonetic Alphabet).

Flap. Také tap. Jde o hlásku tvořenou jediným rychlým pohybem artikulujících orgánů, kdy se aktivní artikulační orgán dotkne pasivního artikulačního orgánu. Některé variety angličtiny mají alveolární flap (tap) např. ve slově *attic* „půda“ [æɾɪk]. IPA nerozlišuje mezi pojmy flap a tap, ale někteří jazykovědci ano. V tom případě popisujeme flapy jako retroflexní, tapy jsou potom pouze dotyky špičky nebo plošky jazyka bezprostředně za špičkou a horní dásně.

Hloubková reprezentace (v angl. underlying representation). V rámci teorií, které se zabývaly derivacemi (fonologie SPE, morfonologické alternace), byly postulovány základové tvary hloubkové struktury, z nichž jsou pomocí souborů pravidel odvozeny (derivovány) povrchové tvary. Jedná se vždy o jediný hloubkový tvar, z něhož jsou odvozeny ostatní povrchové tvary. Např. slovo *vlk* a jeho alternace *vlci*, *vlček*, pomocí palatalizačních procesů jsou odvozené z jediné hloubkové reprezentace *vlk*.

Jazyková akvizice. Jde o proces, během kterého se lidé učí jazyk. Zpravidla hovoříme o první a druhé jazykové akvizici. Během první se dítě učí svůj mateřský jazyk, během druhé pak jazyk cizí. Aby se dítě mohlo mateřštinu naučit, musí být splněno několik podmínek: (a) musí mít dostatečný přístup k jazykovému materiálu, tj. musí slyšet mluvenou řeč a interagovat s ostatními uživateli jazyka, přičemž tato interakce je zcela zásadní; (b) musí být fyzicky schopné řeč vnímat a produkovat ji, tj. akvizice je velice ztížena (ne-li znemožněna), pokud je dítě hluché nebo má vadu mluvních orgánů. Různé lingvistické teorie popisují první jazykovou akvizici odlišně, zejména co se akvizice gramatických pravidel týče, např. Chomského model univerzální gramatiky vs. behaviorismus.

Koartikulace. Sbližování hlásek v proudu řeči. Mísí se pohyb artikulačních orgánů, čímž je ovlivněna hláska bezprostředně následující nebo bezprostředně předcházející. Většina alofonů (i když ne všechny) vznikají díky koartikulaci.

Kompetence. Jedná se o termín užívaný v generativní gramatice. Tvoří opozici k pojmu performance. Kompetence mluvčího je v Chomského pojetí znalost jazyka (tzn. jeho pravidel, slovní zásoby, možných alternací, paradigmat, atd...), jako protiklad k aktuálnímu projevu (performanci). Kompetence mluvčích je vždy vyšší než performance. Pojem bychom mohli srovnat s langue (jazykem) a parole (promluvou) u F. de Saussura.

Neutralizace. V některém kontextu může dojít k neutralizaci fonologického kontrastu, tzn. mezi dvěma hláskami, které v systému fungují jako fonémy (tudíž odlišují význam) dojde k „odstranění“ distinktivního rysu, který je od sebe odlišuje. Např. *zed'* vs. *zeť*, /d'/ a /t'/ fungují jako fonémy, ale při procesu odstranění znělosti /d'/ v pozici na konci slova se jejich kontrast vytrácí.

Paradigma. Termín užívaný ve fonologii i morfologii. Jde o systémovou skupinu jednotek založenou na jakémkoliv společném znaku. Členové takové skupiny se v textu mohou vzájemně nahrazovat. Např. zájmena: *moje, tvoje, jeho, její, ... Toto je moje kniha. Toto je ___ kniha.*, atd. Tento termín se také často používá pro soubor morfologicky příbuzných slov, tj. slov, které jsou v paradigmatickém vztahu.

Performance. Jedná se o termín užívaný v generativní gramatice. Tvoří opozici k pojmu kompetence. Performance mluvčího je v Chomského pojetí chápána jako úhrn konkrétních promluv konkrétního mluvčího. Performance mluvčích je vždy horší než jejich kompetence. Pojem bychom mohli srovnat s langue (jazykem) a parole (promluvou) u F. de Saussura.

Podmínka jediného hloubkového výchozího tvaru. (v angl. unique underlier condition). Termín používaný Rogerem Lassem. Jde o to, že každé alternaci, která není považována za nepravidelnou, je přiřazena jediná, fonologicky specifikovaná hloubková reprezentace, jejíž alomorfie je odvozená pomocí obecných (nejlépe

fonologicky specifikovaných) pravidel. Za nepravidelné alternace nepokládáme např. anglické alomorfy pro {plurál} – /s/, /z/, /ɪz/, ty jsou pravidelné, produktivní, fonologicky motivované a plně předpověditelné z kontextu. Za nepravidelné alternace potom pokládáme některá anglická slovesa, např. *go* ~ *went* („jde“/„odešel“), zde nemáme obecné pravidlo, ani fonologickou motivaci.

Pravidlo znaku. (angl. rule feature) Jde o pravidlo spadající spíše do morfologie. Podmiňuje (nebo blokuje) aplikaci fonologického pravidla. Takovýto znak je potom obvykle zodpovědný za nepravidelné tvary. Např. u těchto anglických tvarů předpokládáme znak [+U], který podmiňuje fonologické pravidlo přehlásky.

goose – /gu:s/	→	geese – /gi:s/
foot – /fut/	→	feet – /fi:t/
tooth – /tu:θ/	→	teeth – /ti:θ/

Redundance. Nadbytečnost. Pokud hovoříme o nadbytečném fonetickém rysu, myslíme tím takový rys, který lze předpovědět z kontextu. Jde o alofonickou variantu fonému, která je kontextově závislá, např. přídech v angličtině, atd. Nejedná se ovšem o distinktivní rys, tj. rys odlišující význam.

Rysy. (angl. features). Předpokládáme, že segmenty mohou být rozloženy na menší části – rysy. Např. český vokál /i:/ má tyto rysy: [vysoké], [přední], [dlouhé]. Často hovoříme o distinktivních rysech. První ucelenou teorii distinktivních rysů vypracoval v rámci Pražského lingvistického kroužku Roman Jakobson. Jsou to takové elementy (příznaky), které jednu zvukovou jednotku odlišují od jiné, tj. rozlišují fonémy. Jsou považovány za nejmenší jednotku fonematického jazykového plánu.

Sandhi. Termín přejatý ze sanskrtu (*sam* – „dohromady“, *dhi* – „dát“). Jde o změnu hlásek na rozhraní slov nebo morfémů, která je pozičně podmíněná. Sandhi tedy můžeme popsat jako mezislovní asimilaci. Např. *tak málo* /tag málo/, jde o asimilaci znělostní. Dokonce i samotné slovo *sandhi* je případem sandhi: *sam* + *dhi*, dochází zde k asimilaci místa artikulace.

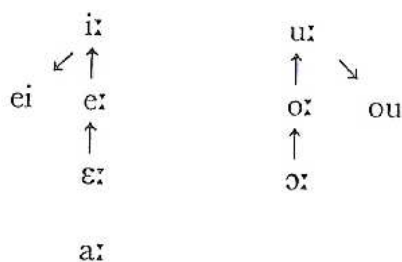
Silná slovesa. Jedná se o nepravidelná slovesa v germánských jazycích. Často se hovoří o rozdílu mezi silnými a slabými slovesy. Silná jsou ta, která jsou schopna tvořit pretéritum (minulý čas) sama, pouze změnou kořenového vokálu (ablautem), např. anglické *sing/sang* („zpívá“/„zpíval“). Slabá (pravidelná) slovesa potřebují k vytvoření minulého času přidaný element, např. anglické *walk/walked* („jde“/„šel“). Silná slovesa mají původ v jazykových procesech indoevropštiny, zatímco slabá slovesa jsou mladší germánské inovace.

Synchronie. Termín pochází ze staré řečtiny a znamená „současnost“. Synchronní zkoumání jazyka se zaměřuje na současný stav daného jazyka. Opakem synchronie je diachronie.

Transformace. Termín se používal v raném období generativní gramatiky. Pomocí transformačních pravidel se převáděly reprezentanty (hloubkové struktury) tak, aby bylo možné získat požadovaný odvozený reprezentant (na povrchové rovině). Transformace se provádí vkládáním, odstraňováním nebo přeskupováním elementů syntaktické struktury.

Univerzální gramatika. Termín je spojený s teorií Noama Chomského, dle které se dítě rodí „předprogramované“ jistými jazykovými znalostmi. Dříve se tento termín užíval jako název pro tyto vrozené jazykové znalosti, dnes již slouží prakticky pouze jako název pro tuto teorii. Existence vrozených jazykových znalostí je stále předmětem diskuze mezi mnoha jazykovědci.

Velký samohláskový posun. Změna, která proběhla v angličtině. Započala v 15. století a je považována za hlavní důvod, proč se dnešní pravopis angličtiny natolik liší od výslovnosti. Ne-nízké samohlásky se „zvedly“ o jeden stupeň a vysoké samohlásky se diftongizovaly. Šlo tedy o řetězový posun.

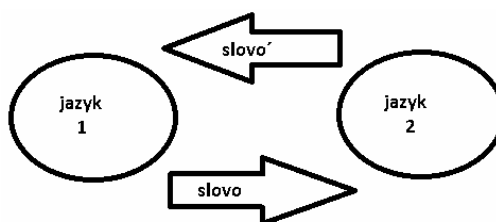

Vkládání. Také epenteze. Jde o vsouvání hlásky do segmentu, popř. slova z důvodu ulehčení výslovnosti. V češtině např. *osm* /osum/, hovoříme potom o vkladném, epentetickém /u/.

Vnitřní fonetický obsah. Někteří lingvisté předpokládají, že fonologická zkoumání jsou nezbytně založena na fonetice. Např. pravidlo o odstranění/neutralizaci znělosti u znělých obstruentů v pozici finály v němčině je podmíněno obecnou fonetickou tendencí k neutralizaci znělosti u znělých obstruentů ve finále. Fonologie SPE navíc přinesla teorii, že fonologické procesy a fonologické rysy mohou být definovány pomocí fonetiky. Např. rys *znělosti/neznělosti* je definován pomocí fonetického popisu chvění/nechvění hlasivek.

Vokálová harmonie. Někdy též nazývaná vokalická harmonie. Jde o jistý druh střídání samohlásek jako prostředek pro tvorbu gramatických tvarů. Všechny vokály v rámci jednoho slova musí mít alespoň jednu společnou vlastnost nebo musí být neutrální. Tzn. pravidlo vokálové harmonie vyžaduje, aby sufix nebo koncovka slova obsahovaly pouze samohlásky toho druhu, jaký má základové slovo (kmen), tedy např. pouze zadní, (popř. neutrální povahy). Vokálová harmonie se vyskytuje v uralských, altajských a ugrofinských jazycích. Např. (Lotko, 2005, s. 44): maďarské *Prágában* – „v Praze“, ale *Bécsben* – „ve Vídni“.

Znovu vypůjčená slova. (v angl. re-borrowings). Znovu vypůjčování slov je proces, kdy slovo z jednoho jazyka je vypůjčeno druhým jazykem a následně se (v pozměněné podobě) opět vrací do původního jazyka. Změny se mohou uskutečnit ve fonologickém i morfologickém plánu.

5.2 Slovníček osob

Uvedeni jsou pouze lingvisté citovaní v textu, popř. lingvisté, z jejichž prací jsem vycházela či ti, kteří byli citováni v těchto pracích.

Bloomfield, Leonard. (1887–1949). Vedle Edwarda Sapiera bývá považován za nejvýznamnějšího jazykovědce 1. poloviny 20. století. Byl zakladatelem a hlavním představitelem amerického strukturalismu, někdy též známého jako deskriptivismus, jedním z Bloomfieldových cílů byl totiž dokonalý popis jazyka. V roce 1933 vydal přelomovou knihu „Jazyk“ (*Language*). Kládl důraz na oproštění lingvistiky od ostatních vlivů, měla se stát vědecktější a zabývat se výhradně studiem jazyka. V jeho přístupu je ale patrný vliv behaviorismu, jehož představitelé pokládají psychologii za jednu z přírodních věd. Bloomfield poupravil behavioristické schéma „stimul vyvolává reakci“ pro potřeby lingvistiky. Později byl za to kritizován. Nicméně jeho závěry, ve kterých tvrdí, že nebýt jazyka, lidská společnost by nikdy nedosáhla svého současného vyspělého stavu, jsou platné dodnes.

Carr, Philip. Profesor na katedře anglistiky na francouzské Universitě Paul Valéry. Zabývá se především fonologií (konkrétně fonologickými variacemi v angličtině a francouzštině a bilingvní jazykovou akvizicí). Je autorem několika publikací, jež se se touto problematikou zabývají.

Dressler, Wolfgang U. (1939–dosud). Rakouský lingvista a profesor na Univerzitě ve Vídni. Zabývá se mnoha odvětvími jazykovědy, zejména pak fonologií, morfologií, textologií a vývojem řeči u dětí. V poslední době se soustřeďuje hlavně na výzkum afázie a spolupracuje s psychology. Ve své monografii o morfologii popisuje morfonologii jako podtyp morfologie, což je v rozporu s tvrzením generativistů, kteří ji pokládají za pouhý fonologický jev. Je považován za jednoho z nejpřednějších lingvistů současnosti. Jeho pojetí jazykovědy bývá popisováno jako blízké funkcionalismu a kognitivně zaměřeným modelům jazyka.

Fromkinová, Victoria Alexandra. (1923–2000). Americká lingvistka, působila na Kalifornské univerzitě v Los Angeles. Zabývala se Chomského pojetím rozdílu mezi jazykovou kompetencí a performancí. V roce 1977 vedla dvanáctý Mezinárodní lingvistický kongres ve Vídni, z něhož vzešel sborník nazvaný *Errors in linguistic performance: slips of the tongue, ear, pen, and hand*. Ve své pozdější práci zkoumala především různé řečové poruchy u pacientů s afázií, dislexií nebo Parkinsonovou chorobou, také se věnovala akvizici jazyka u dětí, které v důsledku zanedbání nebo nemoci neměly dostatek „vstupních údajů“ pro rozvoj jazykové kompetence. Věnovala se studiu přechnutí, přeslechnutí a jiných řečových chyb. Své poznatky aplikovala na teorii o tom, jak je jazyk organizován v mysli mluvčích. Často tak spojovala jazykovědu s ostatními vědními obory. Díky svému výzkumu a organizačním schopnostem byla r. 1985 zvolena předsedkyní Linguistic Society of America.

Hale, Kenneth Locke. (1934–2001). Lingvista, působil na Massachusettském technologickém institutu (MIT). Byl jedním z prvních, kdo zkoumal do té doby neanalyzované a vymírající jazyky Severní a Střední Ameriky a Austrálie. Mezi jinými to byly např. jazyk navajo, ulwa, warlpiri, atd. Oblast jeho bádání byla velmi široká, vystudoval antropologii a jazykovědu, věnoval se jazykové typologii, lexikografii, teorii syntaxe, diachronní lingvistice, jazykové rekonstrukci a především aplikované lingvistice ve školní výuce. Podporoval dvojjazyčnou výuku, a zasadil se tak o zvýšení počtu uživatelů některých ohrožených jazyků. Sám byl fenomenální polyglot, ovládal několik desítek jazyků. Znal nejen jejich gramatiku a slovní zásobu, ale i dokonalou výslovnost každého z nich. Inspirován Chomského *Aspects of the Theory of Syntax* věřil, že jazyková analýza se musí zbavit složitosti. Prosazoval jednodušší principy analýz a kombinaci univerzálií se specifickými jazyky.

Halle, Morris. (1923–dosud). Původem z Lotyšska, v roce 1940 ale emigroval do USA, kde navštěvoval Kolumbijskou univerzitu, jedním z jeho učitelů zde byl i Roman Jakobson. Halle nyní působí jako emeritní profesor na Massachusettském technologickém institutu (MIT). Svou prací výrazně ovlivnil dnešní lingvistiku, bývá považován za otce moderního výzkumu v oblasti analýzy řečových zvuků, tedy fonologické a fonetické teorie. Jako jedna z ústředních osobností stál za

vývojem koncepce, kterou nazýváme generativní fonologie. V roce 1968 spolu s Noamem Chomskym napsal *The Sound Pattern Of English (SPE)*, dnes již klasické dílo týkající se právě generativní fonologie.

Harris, John. Od roku 1988 působí jako profesor lingvistiky na University College of London na Katedře fonetiky a jazykovědy. Zkoumá zejména hranice mezi fonetikou a fonologií, teorii fonologie a varianty a změny v angličtině.

Hooperová Bybeeová, Joan L. Je americká lingvistka, profesorka na Univerzitě v Novém Mexiku, kde působí na Katedře jazykovědy. Ve svém výzkumu se zabývá především oblastí morfologie, fonologie, jazykové typologie, jazykových univerzálií a psycholingvistiky. V současné době se věnuje studiu jazyka z perspektivy uživatelů.

Chomsky, Noam. (1928–dosud). Americký jazykovědec, aktivista a politický myslitel. Působí na prestižním Massachusettském institutu technologie (MIT) v Bostonu jako emeritní profesor. Oblast jeho zájmu je velice široká, podle časopisu *New York Times* je nejvlivnějším intelektuálem naší doby, také je dle několika žebříčků nejcitovanějším žijícím autorem.

Roku 1957 poté, co vydal již několik článků, publikoval svou první knihu „Syntaktické struktury“ (*Syntactic Structures*), která položila základy nového pohledu na jazyk – tzv. generativní (transformační) gramaticy. Největším přínosem tohoto přístupu bylo otevření cesty pro ostatní vědní obory (psychologie, antropologie) a jejich propojení s lingvistikou.

Postupně ovšem během šedesátých let vypracoval další variantu svojí mluvnice, částečně přepracoval původní pojetí syntaxe, rozšířil fonetickou složku a nově zařadil i sémantiku (publikace: *Aspects of the theory of syntax*, 1965; *Topics in the theory of generative grammar*, 1966). S Morrisem Halleem spolupracoval při tvorbě díla *The sound pattern of English (SPE)* z roku 1968. Kniha položila základy pro tzv. SPE fonologii, která se stala výchozím bodem pro vlastní generativní fonologii.

Jakobson, Roman. (1896–1982). Přední ruský jazykovědec, literární teoretik a sémiotik, před druhou světovou válkou působil v Praze a v Brně, byl členem

Pražského lingvistického kroužku. Později získal americké občanství. Za svou práci obdržel několik ocenění. Oblast jeho zkoumání byla poměrně rozsáhlá, zabýval se mimo jiné jazykovou akvizicí u dětí, různými typy afázií, fonologií, poezií i slovanským folklórem. Během svého působení v Praze rozvinul teorii privativních protikladů a jasně stanovil, že je značný rozdíl mezi opozicemi fonologickými a morfologickými. Fonologické privativní opozice se liší přítomností nebo nepřítomností jediného znaku, všechny ostatní rysy mají společné. Pro členy morfologických privativních opozic je charakteristická příznakovost/bezpříznakovost. Jeden ze členů je tzv. příznakový a vypovídá o přítomnosti jistého znaku, ovšem druhý člen opozice je bezpříznakový, tudíž o absenci nebo přítomnosti znaku nevypovídá, je tak vzhledem k příznakovému členu neutrální. Po emigraci do USA potom s Morrisem Halleem spolupracoval na teorii distinktivních rysů v akustické fonetice.

Kenstowicz, Michael J. V současné době je profesorem na Massachusettském institutu technologie (MIT). Zabývá se fonetikou, fonologií a africkými a východoasijskými jazyky. Je autorem (spoluautorem) několika široce užívaných učebnic fonologie. Článkem *Generative Phonology* přispěl do *Encyclopedia of language & Linguistics* (1994) a vydal rozsáhlou publikaci *Phonology in Generative Grammar* (1993).

Lass, Roger. (1937–dosud). Do svého odchodu na odpočinek v roce 2002 působil na University of Cape Town jako emeritní profesor. Zabývá se především starou a střední angličtinou, obecnou jazykovědou, vývojovými teoriemi a vztahy mezi jazykem a myšlením. Mezi jinými je autorem *On Explaining Language Change* (1980), *Historical Linguistic and Language Change* (1997) a také přispíval do druhého a třetího svazku rozsáhlé *The Cambridge History of the English Language* (1992 a 1999).

Linell, Per. V současné době je profesorem na Univerzitě v Linköpingu. Zabývá se především teorií komunikace v sociálním a kulturním kontextu, obecnou jazykovědou, fonetikou, anglickým jazykem a slovanskými jazyky. Ve své disertační práci se věnoval generativní fonologii – *Problems of Psychological Reality in Generative Phonology* (1974).

Sampson, Geoffrey. (1944–dosud). Britský jazykovědec, který do roku 2009, kdy odešel na odpočinek, působil jako profesor na Univerzity of Sussex. Popíral, že by se lidé rodili s nějakými jazykovými „znalostmi“. Tvrdí, že při jazykové akvizici se uplatňují zcela obecné mechanismy, díky nimž se učíme. Popírá existenci univerzální gramatiky. Přestože se fonologii nikdy přímo nevěnoval, závěry vycházející z jeho práce jsou pro tuto oblast velmi důležité. Podle jeho teorie se děti učí fonologickému systému daného jazyka prakticky od začátku, bez jakýchkoliv vrozených znalostí. Připouští pouze vrozenou schopnost percepce a artikulace.

Skousen, Royal J. (1945–dosud). Profesor na Brigham Young University v USA. Podílel se na výzkumu v oblasti psycholingvistiky na Institutu Maxe Plancka v Nijmegenu v Nizozemí. Ve své práci se zabývá především modelem jazykové akvizice, jenž předpokládá, že dítě si jazyk osvojuje spíše pomocí příkladů než prostřednictvím pravidel. Na toto téma vydal tři publikace: *Analogical Modeling of Language* (1989), *Analogy and Structure* (1992), a *Analogical Modeling: An Exemplar-Based Approach to Language* (2002).

Vago, Robert. Profesor, působí na City University Of New York v USA. Věnuje se fonologii.

Vennemann, Theo. (1937–dosud). Německý jazykovědec, emeritní profesor na Univerzitě Ludwiga Maxmiliána v Mnichově. Věnuje se především diachronním jazykovým změnám v němčině, současné německé gramatice, evropskému jazykovému vývoji v období pravěku a obecné jazykovědě, zejména fonologii.

6. Závěr

Cílem mojí práce bylo přeložit kapitolu *The Limits of abstraction: generative phonology* z díla Rogera Lasse *Phonology – An Introduction to Basic Concepts*. Při překladu jsem se setkala především s problémy souvisejícími s tím, že některé ekvivalenty k anglickým termínům v češtině neexistují nebo nejsou dostatečně zažitá. Pokusila jsem se tedy překlad některých z nich navrhnout.

Původní anglický text se nevyhýbá hovorovějším výrazům a spojením, jednodušším jazykem tak vysvětluje složitou problematiku. Nejen proto, že jsem se snažila přeložit text co nejvěrněji, ale především v zájmu zachování srozumitelnosti, jsem některé takové výrazy a spojení přebrala i do svého překladu. Domnívám se, že tyto metafory a přirovnání napomáhají k lepšímu pochopení celé koncepce. Odlehčují některé pasáže a text s nimi působí mnohem přístupněji. Využila jsem tedy nejnovější trendy v oblasti odborného překladu, které zdůrazňují účelnost textu a zohledňují, komu je text primárně určen. V případě této práce jsem předpokládala využití pro studijní účely.

Tabulky a schémata použitá v této práci jsem buď oskenovala přímo z knihy R. Lasse, nebo jsem je vytvořila na základě tabulek v textu. Tvoří nezbytnou součást překladu, bez nich by nebylo možné některé pasáže pochopit, autor se na ně na mnoha místech odkazuje.

Součástí práce je i kapitola věnovaná stručnému nastínění teorie generativní gramatiky a generativní fonologie, průřez jejich historií a nejnovější vývojové trendy v těchto oblastech. Čerpala jsem převážně ze zahraniční anglicky psané literatury, jelikož v českém prostředí je velký nedostatek literatury věnované problematice generativní fonologie.

Závěrečnou část práce tvoří dva slovníčky – slovníček termínů a slovníček osob. Slovníček termínů obsahuje termíny, jež se v textu překladu několikrát objevují, aniž by byly vysvětleny, tudíž jsem je do slovníčku zařadila. Nové odborné termíny, které jsou ale v kapitole překladu vysvětleny, však ne. Mým cílem bylo pokusit se přeložením této kapitoly zaplnit citelnou mezeru, kterou v české odborné literatuře tvoří nedostatek textů týkajících se generativní fonologie.

Anotace:

Jméno a příjmení: Monika Pitnerová

Vysoká škola: Univerzita Palackého v Olomouci

Název katedry a fakulty: Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta

Název práce: Překlad odborného textu s komentářem – vybrané kapitoly ze zahraniční anglicky psané literatury: fonologie; Lass, Roger: *Phonology – An Introduction to Basic Concepts*. Cambridge University Press 1984. – *The limits of abstraction: generative phonology*.

Vedoucí práce: PhDr. Petr Pořízka Ph.D.

Jazyk práce: český

Počet stran: 85

Počet příloh: 0

Počet znaků: 149 511

Počet titulů použité literatury: 22

Klíčová slova: abstraktní analýza
generativní fonologie
vokálová harmonie
hloubkové formy
omezování teorie

Cílem této bakalářské práce je komentovaný překlad kapitoly *The limits of abstraction: generative phonology* z původního anglicky psaného díla *Phonology – An Introduction to Basic Concepts* od Rogera Lasse. Nezbytnou součástí této práce také tvoří komentář zejména odborné povahy, který je zařazen na konec práce ve formě slovníčku termínů. Součástí práce je i slovníček osob, tedy lingvistů (převážně žijících), kteří jsou citováni v textu a na jejichž práci je často odkazováno, českému čtenáři však nemusí být známi. Úvodní část práce tvoří ještě také kapitola věnovaná teorii (zejména odborného) překladu. Součástí je též krátký úvod do teorie generativní gramatiky, obzvláště potom generativní fonologie, jíž se obsáhleji nevěnuje prakticky žádná česká odborná literatura.

Klíčová slova anglicky:

abstract analysis
generative phonology
vowel harmony
underlying representations
constraining the theory

The aim of this thesis is to translate the chapter „The limits of abstraction: generative phonology“ in English monograph *Phonology – An Introduction to Basic Concepts* by Roger Lass. This work also contains a commentary which is to explain terminology. Most of these terms are listed at the end of this work in a form of a small dictionary. This dictionary also contains list of linguists presumably unknown to Czech reader. The first two chapters of the thesis are conceived as an introduction to the history of generative grammar and generative phonology, and also to the theory of translation with a special focus on technical translation and on translating terms.

7. Použité prameny:

- Carr, Phillip. *A glosary of Phonology*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd., 2008.
- Carr, Phillip. *Phonology*. London: The Macmillan Press Ltd., 1993.
- Coates, R. A. *Morphophonemics*. [pdf online]. 2006.[cit. 2011-02-27] Dostupné na <<http://www.scribd.com/doc/13160540/Coates-Morphophonemics>>
- Čermák, František. *Jazyk a jazykověda. Přehled a slovníky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2004.
- Černý, Jiří. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996.
- Encyclopedia of Linguistics*. Vol. 1. Edited by Philipp Strazny. New York: Fitzroy Dearborn, 2005.
- Encyclopedia of Linguistics*. Vol. 2. Edited by Philipp Strazny. New York: Fitzroy Dearborn, 2005.
- Hanáková, Milada. Termín z hlediska překladu odborného textu. In Hrdlička, M., Redek, R. *Hovory o překladu a tlumočení*. Praha : Interlingua servis, 1991. s. 88 – 107.
- Horecký, Ján. O prekladaní terminológie. In Popovič, A., ed. *Preklad spoločenskovedných textov*. Bratislava: Obzor, 1978. s. 61 – 66.
- Kenstowicz, Michael: *Generative Phonology*. [pdf online]. [cit. 2011-04-02].
Dostupné na
<<http://www.hum.uchicago.edu/~jagoldsm/Papers/GenerativePhonology.pdf>>
- Knittlová, Dagmar. Grygová, Bronislava. Zehnalová, Jitka. *Překlad a překládání*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010.
- Krčmová, Marie. *Úvod do fonetiky a fonologie pro bohemisty*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2007.
- Lass, Roger. *Phonology – An Introduction to Basic Concepts*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- Levý, Jiří. *Umění překladu*. Praha: Československý spisovatel, 1963.
- Lotko, Edvard. *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005.
- Mluvnice češtiny I*. Praha: Academia, 1986.

New Horizons in Linguistics. Edited by John Lyons. Harmondsworth: Penguin Books Ltd., 1970.

Palková, Zdena. *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum, 1994.

Peprník, Jaroslav. *Lexicology*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2006.

Řeřicha, Václav. *Anglicko-český glosář fonetických a fonologických pojmů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 1998.

The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Yule, George. *The Study of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Veselovská, Ludmila. Od bariér k minimalismu: Některé aspekty poslední vývojové změny chomskyánského modelu jazyka. *SaS*, 62, 2000. s. 274 – 292.

Dále jsem použila následující internetové zdroje pro získání životopisných a profesních informací o několika jazykovědcích uvedených ve slovníčku osob:

Carr, Philipp: [cit. 2011-04-01]. Dostupné na: <<http://w3.erss.univ-tlse2.fr:8080/index.jsp?perso=carr&subURL=>>

Dressler, Wolfgang: [pdf online]. [cit. 2011-04-01]. Dostupné na: <http://www.linguistics.at/images/stories/downloads/cv/cv_dressler_de.pdf>

Harris, John: [cit. 2011-04-01]. Dostupné na: <http://www.ucl.ac.uk/psychlangsci/research/linguistics/People/linguistics-staff/j_harris>

Hooperová Bybeeová, Joan L.: [cit. 2011-04-01]. Dostupné na: <<http://www.unm.edu/~jbybee/>>

Kenstowicz, Michael: [cit. 2011-04-01]. Dostupné na: <<http://web.mit.edu/linguistics/people/faculty/kenstowicz/index.html>>

Lass, Roger: [cit. 2011-04-01]. Dostupné na: <<http://www.ppls.ed.ac.uk/lcl/people/roger-lass>>

Linell, Per: [cit. 2011-04-01]. Dostupné na:

<<http://www.liu.se/ikk/medarbetare/per-linell/curriculum-vitae?l=sv>>

Sampson, Geoffrey: [cit. 2011-04-01]. Dostupné na:

<<http://www.grsampson.net/>>

Skousen, Royal J.: [cit. 2011-04-01]. Dostupné na:

<<http://linguistics.byu.edu/directory/rjs4/>>

Vago, Robert: [cit. 2011-04-01]. Dostupné na:

<<http://qcpages.qc.cuny.edu/LCD/faculty/faculty.htm>>

Vennemann, Theo: [cit. 2011-04-01]. Dostupné na:

<<http://www.lrz.de/~vennemann/>>